Verzilting in perspectief

Rapport 15/10/2010

De uitkomst van zeven interviews en vier focusgroepen over klimaatverandering, toenemende verzilting en landbouw in Noord-Nederland

Acacia Water

15/10/2010
Rapport
Projectnummer N20110333

Acacia Water
Solutions in Groundwater

Documenttitel	Verzilting in perspectief
Status	Rapport
Datum	15/10/2010
Projectnaam	
Projectnummer	N20110333
Opdrachtgever	Acacia Water
Referentie	

Auteur(s)	Stijn Brouwer – IVM Jouke Velstra
Collegiale toets	Goswin van Staveren
Datum / Paraaf	
	23 maart 2012 B/A
Vrijgegeven door	Arjen de Vries
Datum / Paraaf	
	23 maart 2012

1 SAMENVATTING

Dit rapport biedt een analyse van een zevental interviews en vier focusgroepen die hebben plaatsgevonden in het kader van het zogenaamde perceptiespoor binnen het onderzoek 'Klimaatverandering, toenemende verzilting en landbouw in Noord-Nederland'. Het belangrijkste doel van deze perceptieanalyse is om zo goed mogelijk in beeld te krijgen hoe bestuurders, beleidsmedewerkers en agrariërs aankijken tegen het fenomeen verzilting in relatie tot de landbouw.

Het voornaamste beeld dat uit de gesprekken naar voren komt is als volgt:

- Verzilting zal in de toekomst toenemen, hier is nagenoeg iedereen van overtuigd. Wel bestaat er veel discussie over de vraag hoezeer, en op welke termijn, deze ontwikkeling voor de landbouw reeds een probleem is dan wel zal gaan vormen.
- Vooral klimaatverandering en volgens sommigen ook bodemdaling zouden de oorzaak zijn van de toenemende verzilting. Bovendien wordt alom gevreesd dat doorspoelmogelijkheden in de toekomst gevaar kunnen lopen terwijl tegelijkertijd de verwachting is dat de beregeningsbehoefte zal toenemen door langere zomers en meer periodes van aanhoudende droogte;
- Hoezeer verzilting op dit moment al een rol speelt op de Friese en Groningse akkers is een punt van discussie onder zowel bestuurders, beleidsmedewerkers als de agrariërs zelf. Vooral Groningse agrariërs en de Friese beleidsmedewerkers hebben het idee dat verzilting nu al (mogelijk) voor overlast zorgt;
- Verzilting wordt vooralsnog hoofdzakelijk gezien als een beregenings- dan wel doorspoelprobleem. Voornamelijk beleidsmedewerkers geven aan dat verzilting een complex vraagstuk is waarin ook ondergrondse ontwikkelingen en zoetwaterlenzen een rol spelen groeit sterk. Tegelijkertijd neemt dit besef ook toe bij bestuurders en agrariërs;
- Vrijwel alle betrokkenen zien verzilting in de eerste plaats als een bedreiging voor de landbouw. De teelt van zilte gewassen op grote schaal ziet vooralsnog vrijwel niemand als een serieus alternatief;
- De verwachting is, dat processen van verzilting relatief langzaam zullen verlopen en dat, mits er maar voldoende wordt ingezet op mitigatie, de intensiteit waarin verzilting daadwerkelijk zal optreden gedeeltelijk beperkt en vertraagd kan worden;
- Voornamelijk agrariërs zijn er van overtuigd dat met technische maatregelen in een waterrijk land als Nederland (de effecten van) verzilting lang tegengehouden zouden moeten kunnen worden. Bestuurders en beleidsmedewerkers zijn hier minder stellig in, volgens sommigen zeker wanneer ook gekeken zou worden naar de kosteneffectiviteit van de voorgestelde maatregelen;
- Niettemin is de algemene verwachting dat het voor de meeste gebieden het mogelijk moet zijn verzilting in de toekomst te beperken. Voornamelijk van het bewuster omgaan met drainage en de aanwezige zoetwaterlenzen wordt vanuit de beleidsambtenaren veel heil verwacht;
- De algemene verwachting is dan ook dat de effecten van verzilting niet ernstig *hoeven* te zijn. Behalve mitigatiemaatregelen is hiervoor wel een voorwaarde dat wordt ingezet op onderzoek om aanpassingen te kunnen realiseren;

- Veel hoop is gevestigd op de veredeling van gangbare gewassen. Hiermee zou teelt mogelijk blijven op deels verzilte akkers. Bovendien zou, wanneer zulke gewassen daadwerkelijk gevonden worden, een mogelijk grote buitenlandse afzetmarkt kunnen ontstaan voor bijvoorbeeld zouttolerante pootaardappelen;
- Verscheidene agrariërs ervaren het aanpassen aan verzilting als een dilemma. De vrees bestaat, dat, wanneer men zich aanpast, de overheid zal concluderen dat verzilting klaarblijkelijk niet zo een probleem is en als gevolg hiervan mitigatiemaatregelen zal terugschroeven. Onder veel agrariërs leeft dan ook een gevoel van wantrouwen jegens de overheid. Dit gevoel wordt versterkt door de ontwikkeling van brakke natuur;
- Kansen voor de natuur worden breed erkend, maar veel minder breed ook daadwerkelijk als kans gevoeld. Verschillende beleidsmedewerkers laken het naar hun beeld sterk overheersende eenzijdige perspectief t.o.v. verzilting, dit zou te zeer vanuit landbouwbelangen bekeken worden. Agrariërs hebben juist het beeld dat er onvoldoende oog is voor hun belangen.
- De parallelle ontwikkelingen van de ontwikkeling van brakke natuur (gewenste verzilting) en de ontwikkelingen van ongewenste verzilting maakt het van essentieel belang, dat in toekomstige discussies/studies heel helder wordt gedefinieerd wanneer het over welke vorm het van verzilting gaat of niet gaat.
- Alle betrokkenen zijn van mening, dat het vraagstuk van verzilting – volgens verschillende personen meer dan nu het geval is - gezamenlijk zou moeten worden opgepakt. De agrarische sector zou vooral, maar niet uitsluitend, moeten investeren in adaptatie en de overheid, vooral maar niet uitsluitend, in mitigerende maatregelen.

INHOUDSOPGAVE

1 Samenvatting ii

2 Verzilting actueel? 4

3 Verzilting in de toekomst 8

4 Verzilting: een fenomeen, kans of probleem? 13

5 Verzilting te stoppen? 19

6 Aanpassing aan verzilting 23

7 Wie is er aan zet? 27

8 Verzilting in perspectief 31

1 INLEIDING

Verzilting is behalve een natuurlijk fenomeen en een technische opgave ook een vraagstuk wat leeft en wordt beleefd onder een breed aantal belanghebbenden. In dit rapport vindt u een analyse van een zevental interviews en vier focusgroepen die plaats hebben gevonden in het kader van het zogenaamde perceptiespoor binnen het onderzoek 'Klimaatverandering, toenemende verzilting en landbouw in Noord-Nederland'. Deze interviews en focusgroepen zijn georganiseerd door het Instituut voor Milieuvraagstukken van de Vrije Universiteit Amsterdam in opdracht van Acacia Water te Gouda.

De perceptieanalyse is bedoeld om een beeld te krijgen hoe overheden en agrariërs aankijken tegen het fenomeen verzilting. Doel is om inzicht te krijgen in de mate waarin bestuurders, beleidsmedewerkers en agrariërs in Noord-Nederland verzilting voor de landbouw als een probleem dan wel als kans ervaren. Onder hen die verzilting voornamelijk als probleem zien kunnen verschillen zitten hoe ze dit ervaren. Bovendien is het zeer wel mogelijk dat er uiteenlopende visies bestaan op de oorzaak van het probleem, de oplossingsrichtingen en verantwoordelijkheden. Weer anderen zullen vooral kansen zien, voor zichzelf of voor anderen. Welke kansen zien zij dan en hoe kan, naar inzicht van de betrokkenen, daar op worden ingespeeld? Inzicht in dergelijke percepties is cruciaal om te komen tot een effectieve en legitieme aanpak. Alleen door dat inzicht kan optimaal gebruik worden gemaakt van de aanwezige kennis en inzichten waardoor de conclusies en aanbevelingen van de andere onderzoekssporen binnen dit project kunnen aansluiten bij de beleving van de belanghebbenden.

De perceptieanalyse is gebaseerd op individuele interviews en een aantal focusgroepen. Kort gezegd is een focusgroep een informele discussie tussen een klein aantal personen over een bepaald onderwerp. Het aantal deelnemers kan variëren van 4 tot 12 en de discussie wordt begeleid door een moderator. De moderator stuurt in zeer beperkte mate door het stellen van (een beperkt) aantal vragen en door het activeren van stillere personen. Verder verloopt het gesprek spontaan en kunnen de deelnemers inbrengen wat ze zelf willen en kunnen ze reageren op elkaar. De focusgroep benadering wordt in de praktijk voor zeer uiteenlopende doelen en door zeer verschillende organisaties gebruikt. Eén van de doelen waarvoor focusgroepen worden gebruikt is inzicht te krijgen in de manier waarop de deelnemers tegen een bepaald probleem aankijken. De methode is populair in de marketing, in diverse onderzoekstradities, maar wordt ook regelmatig door politieke partijen gebruikt om te weten wat er in 'de' samenleving speelt. In totaal werden er vier focusgroepen georganiseerd, elk bestaand uit min of meer homogene groepen, waarvan de deelnemers elkaar soms wel, soms niet tevoren kenden:

1. Beleidsmedewerkers Friesland
2. Beleidsmedewerkers Groningen
3. Agrariërs Friesland
4. Agrariërs Groningen

Bij alle vier de focusgroepen waren tussen de vier en de acht personen aanwezig. Hiermee waren er altijd voldoende personen voor een werkzame focusgroep.

Behalve de focusgroepen zijn individuele interviews georganiseerd met bestuurders van de drie noordelijke waterschappen, de provincies Groningen en Friesland, de vertegenwoordiger van een pootgoedhandelshuis en met een agrariër die deels al is overgestapt op zilte teelt. Aan de keuze voor deze techniek als aanvulling op de focusgroepen liggen een drietal motivaties ten grondslag: (1) het verhoedt politiek correcte gesprekken tussen bestuurders, (2) het garandeert de homogeniteit binnen de overige focusgroepen, en (3) het voorkomt de lastige opgave om bestuurders op

hetzelfde tijdstip bij elkaar te brengen. In totaal worden er zeven interviews georganiseerd:

1. Wetterskip Fryslân
2. Waterschap Noorderzijlvest
3. Waterschap Hunze en Aa's
4. Provincie Groningen
5. Provincie Friesland
6. Pootgoedhandelshuis HZPC
7. Agrariër verzilte gewassen

Vijf van de zeven individuele interviews hebben plaatsgevonden op de locatie van de deelnemende organisatie, één interview vond plaats in een horecagelegenheid, en één interview is telefonisch afgenomen. Ook de focusgroepen hebben altijd plaatsgevonden op laagdrempelige dan wel informele locaties. Bij alle interviews en focusgroepgesprekken is immer getracht een maximale sfeer van vertrouwen te creëren waarin de respondenten zoveel mogelijk vrijuit konden spreken. Onderdeel van dit vertrouwen is de belofte aan de respondenten dat de verslaglegging van de gesprekken zoveel mogelijk anoniem zal geschieden. De precieze identiteit van de deelnemers wordt in dit rapport dan ook in het midden gelaten. Appendix A geeft wel een indruk van de achtergrond van de deelnemers aan de focusgroepen en interviews.

Om de interviews en de focusgroepen te structureren en tegelijkertijd zo vorm te geven dat een maximale informatieoverdracht mogelijk was zijn drie aparte interviewvragenlijsten (één voor de bestuurders, één voor het pootgoedhandelshuis en één voor de agrariër met verzilte gewassen) en twee focusgroepvragenlijsten ontwikkeld (één voor de beleidsmedewerkers en één voor de agrariërs). De vragenlijsten, die zijn terug te vinden in appendix B t/m F, zijn enerzijds alle toegespitst op de specifieke respondent/deelnemersgroep, anderzijds is de kern van de vragenlijsten altijd identiek. In de focusgroepen is behalve de set van vragen op een zeker moment ook een krantenartikel over verzilting voorgelegd (zie appendix G).

De gesprekken zijn allemaal integraal opgenomen en de inhoud is volledig uitgetypt.[1] De getypte verslagen zijn geanalyseerd op het voorkomen van diverse thema's (bijvoorbeeld de ernst van het probleem, verzilting in de toekomst, oplossingsrichtingen). Alle uitspraken over een bepaald thema zijn bijeengevoegd om systematische vergelijking mogelijk te maken tussen de statements die in de diverse interviews en focusgroepen over dat thema zijn gemaakt. Dit rapport bespreekt de kenmerkende overeenkomsten en verschillen in de manier waarop diverse deelnemers deze thema's bespraken.

De opbouw van dit rapport is als volgt: in hoofdstuk 2 staat de vraag centraal hoezeer verzilting behalve een toekomstig fenomeen ook al een actueel vraagstuk is op zowel de akkers als op de beleids- en bestuurlijke agenda. In hoofdstuk 3 staat juist de toekomst centraal en zal worden ingegaan op wat de betrokkenen zien als de belangrijkste oorzaken van verzilting. Tevens zal worden ingegaan hoe verwacht wordt dat verzilting zich in de toekomst zal gaan ontwikkelen. In hoofdstuk 4 wordt vervolgens besproken of de verwachte veranderingen in het Nederlandse (grond)watersysteem als een probleem ervaren worden en zo ja, als wat voor soort probleem dan. Ook wordt onderzocht of verzilting volgens de geïnterviewden en deelnemers aan de diverse focusgroepen kansen met zich meebrengt voor de landbouwsector. In hoofdstuk 5 worden de (on)mogelijkheden beschreven hoe (het effect van) verzilting volgens de deelnemers valt

[1] Met dank aan Jeroen Wiersma voor de uitwerking van de interviews en focusgroepen.

tegen te gaan, te vertragen en/of te beperken. Hoofdstuk 6 gaat in op de aanpassingsmogelijkheden die deelnemers zien, dan wel noodzakelijk achten, om in de toekomst met verzilting om te kunnen gaan. De vraag wie volgens wie welke mitigatie en aanpassingsmaatregelen zou moeten nemen staat vervolgens centraal in hoofdstuk 7. In hoofdstuk 8 tenslotte, worden de percepties over verzilting uit de voorgaande hoofdstukken in een breder perspectief geplaatst.

2 VERZILTING ACTUEEL?

Ik heb daar geen ervaring mee; mijn gewassen hebben daar geen last van
(Agrariër Friesland)

Dat verzilting in de toekomst zeer waarschijnlijk zal toenemen is volgens bijna alle betrokkenen vrijwel onoverkomelijk. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat is echter of verzilting nu echt alleen maar iets is van ver in de toekomst, of dat het ook vandaag de dag al een rol speelt. En dan niet alleen of het vraagstuk aan de orde komt in actuele beleidsstukken en studies, maar ook of verzilting zich reeds nu al manifesteert op de Friese en Groningse akkers zelf. De ideeën en ervaringen van agrariërs, beleidsmedewerkers en bestuurders of, en hoezeer, verzilting op dit moment al een rol speelt verschillen.

De meerderheid van de agrariërs geeft aan dat verzilting huns inziens ofwel geen rol speelt, ofwel dat het hen onbekend is of en in hoeverre effecten van verzilting nu al optreden. Voornamelijk Groningse agrariërs achten het zeer wel mogelijk dat verzilting nu al een veel grotere rol speelt dan algemeen wordt aangenomen. Zij sluiten het allerminst uit dat verzilting al wel degelijk voor negatieve gevolgen zou kunnen zorgen, zonder dat de agrariërs hier bewust van zijn. Zo zou volgens hen verzilting mogelijk een rol kunnen spelen in de oogstopbrengst. "Volgens mij kun je dat [het effect van verzilting] niet zuiver stellen (…). Als je dan ziet dat je vorig jaar minder oogsten hebt dan vorige jaren, dan schrijven wij het toe aan de droogte. We hebben nooit gemeten hoeveel zout er naar boven komt" (agrariër Groningen). HZPC sluit op een vergelijkbare manier niet uit dat verzilting ook nu al een rol zou kunnen spelen. "Het zou best kunnen dat het op een aantal plekken speelt als het gaat over wie haalt waar welke opbrengsten per hectare (…) Als de ene teler ergens 30 ton van afhaalt en de buurman haalt 40 ton van een naburig perceel, dan kan dat aan allerlei factoren liggen. Het zou mij niets verbazen dat op een aantal plekken toch verzilting een bepaalde rol speelt, zonder dat die teler het ook echt weet" (General Manager HZPC). Voorts hebben Groningse agrariërs het idee dat verzilting in sommige delen van Friesland al duidelijk voor overlast zorgt. Friese agrariërs zelf hebben veel minder het idee dat men op dit moment al schade ondervindt als gevolg van verzilting, niet binnen hun eigen bedrijven en niet bij hun buren en collega's. Een uitzondering zijn volgens hen de collega's rond gebieden waar doelbewust brakke natuur wordt gecreëerd. Daar speelt verzilting volgens hen wel degelijk nu al een rol. "Daar hebben ze er wel moeite mee (…) want dan krijg je toch weer een extra druk van verzilting naar binnen toe" (agrariër Friesland).

Het beeld bij de beleidsmedewerkers is tot op een zekere hoogte tegengesteld aan het beeld van de agrariërs, in die zin dat juist de Friese beleidsmedewerkers het idee hebben dat verzilting op een bepaalde manier al wel een probleem is en de Groningse beleidsmedewerkers veel minder. Zo geeft een Friese beleidsmedewerker aan dat op sommige plekken vandaag de dag verzilting wel degelijk al een grote invloed heeft. "Het is wel duidelijk dat er nu al gebieden zijn die te maken hebben met zoutproblemen en waar je dus al geen akkerbouw meer hebt om die reden" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Een Groningse beleidsmedewerker geeft juist aan dat zijn inziens verzilting op dit moment niet voor problemen zorgt. "Ik denk dat verzilting op dit moment geen probleem is (…) Bij de huidige gewassen die op dit moment geteeld worden is het geen probleem" (beleidsmedewerker Gronings waterschap).

Wat de Friese en Groningse beleidsmedewerkers met elkaar gemeen hebben is de nuancering die ze maken bij de vraag van het wel of niet ondervinden van problemen als gevolg van verzilting. Beide groepen geven aan dat het antwoord op deze vraag sterk afhangt van de gehanteerde probleemdefinitie. Natuurlijk, zo geven beide groepen beleidsmedewerkers aan, bepaalde gevoelige gewassen kunnen reeds nu vanwege relatief hoge chloridengehaltes niet meer geteeld worden. "Wat wel duidelijk is, is dat er op een gegeven moment wel geprobeerd werd om ijsbergsla te verbouwen, maar die zijn heel snel gestopt, want zonder beregening is ijsbergsla kansloos en met het zoutgehalte wat wij hier in de sloten hebben hoef je het niet te beregenen want dan is het ook kansloos. Dat zijn gewoon teelten die hier nu al niet kunnen" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). In hoeverre dit echter daadwerkelijk als een probleem moet worden gedefinieerd is volgens hen nog maar de vraag.

Veel Groningse beleidsmedewerkers geven aan dat waar verzilting op dit moment het meest duidelijk als een probleem gedefinieerd kan worden, het probleem van verzilting op dit moment voornamelijk een beregeningsprobleem is. "Het hangt er van af hoe je het definieert, maar misschien is het in de hele noordelijke kustzone al een probleem voor aardappelen, bloembollen en uien, als je het wilt beregenen" (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Op dit moment is verzilting volgens hen vooral een beregeningsprobleem en vooralsnog niet een probleem wat al in de wortelzone zit. "In feite is dus het probleem van verzilting voor de landbouw een beregeningsprobleem. Het zit niet in de wortelzone nu. Het is alleen maar van als je wilt beregenen, dan is het al gauw te zout, dat oppervlaktewater, maar als je niet beregent ja wat is het probleem?" (beleidsmedewerker Groningen). Friese beleidsmedewerkers zien de beschikbaarheid van voldoende zoet water tbv doorspoeling veeleer als het kernprobleem. Volgens de beleidsmedewerkers zijn agrariërs reeds ingesteld op bepaalde chloridengehalten en verbouwen dus geen gewassen die sterk afhankelijk zijn van beregening op die plekken waar dat niet altijd voorradig is.

In Groningen hebben de beleidsmedewerkers het idee dat het maar zelden voorkomt dat agrariërs zelf aangeven dat het water te zout is. En als dat al gebeurt is het, zo weten zij, door slechts een zeer gering aantal. Hierbij moet echter volgens hen wel worden aangetekend dat dit lage aantal mogelijk mede ingegeven zou kunnen worden door het verbod op beregening vanwege bruinrot. "De meest voorkomende teelt in de noordelijke schil zijn pootaardappelen. Die mogen niet beregend worden vanwege bruinrot. Dus daar heb je dat probleem niet. Natuurlijk wel bij een aantal groentegewassen, wat eens een keer te zout wordt, of bloembollen. Die mopperen wel. Dat is maar een heel klein groepje" (beleidsmedewerker Groningen). Dat verzilting op dit moment nauwelijks een probleem is wordt volgens hen bevestigd door het beeld van agrariërs die weinig doen om zich structureel aan te passen. "Met die pootaardappelen kun je best heel veel verdienen. Maar niemand heeft geïnvesteerd in een eigen reservoir. En kassen" (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Volgens een Friese beleidsmedewerker werd echter op een recente thema-avond over verzilting daarentegen wel degelijk door een relatief groot aantal agrariërs aangegeven dat zij op dit moment verzilting al aan hun gewassen en dieren kunnen merken. Dit is een ander beeld dan naar voren is gekomen in dit onderzoek.

Dat verzilting vandaag de dag voor geen of in ieder geval relatief weinig problemen zorgt, komt volgens alle deelnemers doordat er op grote schaal wordt doorgespoeld. "Er wordt ook doorgespoeld natuurlijk langs de kust. En als ze dat niet doen dan krijg je dus wel dat het water in die sloten zouter wordt. Als het waterschap niet meer doorspoelt, dan heb je een probleem" (agrariër Friesland). Als waterschappen niet zouden doorspoelen, zouden ook volgens de beleidsmedewerkers de gevolgen voor de landbouw groot zijn. "Als we helemaal niet meer doorspoelen dan zal een deel van die groenteteelt zeker verdwijnen.

Die kunnen gewoon absoluut niet zonder" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Omdat doormiddel doorspoeling de effecten van verzilting vooralsnog effectief bestreden kunnen worden, hebben de beleidsmedewerkers over het algemeen niet het idee dat hun bestuursleden verzilting definiëren als een acuut of ernstig probleem. "Ik heb niet de indruk dat het als een heel groot probleem gezien wordt" (beleidsmedewerker Groningen). Deze analyse komt grotendeels overeen met de uitkomsten van de interviews met de bestuurders zelf.

De bestuurders van zowel de provincies als van de waterschappen zien geen van allen verzilting als een acuut probleem. Tegelijkertijd signaleren zij allen dat het op dit moment al wel degelijk een rol speelt. "In de sloten wordt het water wel brak, maar kennelijk komt onder het perceel dat zoute water nog niet aan de oppervlakte. In die wortelzone blijft dat water nog zoet" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Zij zien, net als hun beleidsmedewerkers, verzilting waar het gaat over de effecten voor de landbouw op dit moment vooral als een vraagstuk van beregening. "Ik constateer gewoon dat de landbouw langs de kust te maken heeft met verzilting (…) en dat we niet dat water kunnen gebruiken voor beregening" (gedeputeerde provincie Groningen). Dat bestuurders verzilting vandaag de dag niet als een ernstig probleem definiëren komt doordat huns inziens de negatieve gevolgen daarvan vooralsnog kunnen worden tegengaan door doorspoeling. "Het is nu al een issue, alleen nog niet ernstig, het is nu nog heel goed te handelen (…) Wij voeren nu per jaar 100 miljoen kubieke meter IJsselmeerwater aan in droge periodes" (DB-lid Hunze en Aa's).

Het gegeven dat verzilting op dit moment naar het inzien van de bestuurders vooralsnog relatief onproblematisch is, wil echter niet zeggen dat verzilting op dit moment geen actueel issue op de bestuurlijke agenda zou zijn. De bestuurders geven aan dat verzilting wel degelijk ook nu al hun aandacht krijgt. Niet zozeer omdat zij verzilting definiëren als een acuut gevaar, maar aangezien ze ook over de lange termijn nadenken en verwachten dat verzilting in de toekomst zal toenemen. "Ik ben een bestuurder die langer probeert te kijken dan vier jaar. Wij doen dus ook onderzoek. Je moet langetermijnscenario's hebben. Als de zeespiegel gaat stijgen, zal ook weer de kweldruk toenemen en dus de zoute kwel. Dus je moet wel lange termijn beelden in je hoofd hebben van wat je daar dan mee wilt. Kun je het tegenhouden of niet? En zo nee, wat ga je dan doen?" (DB-lid Hunze en Aa's). Voor de Friese waterschapsbestuurders maakt vooral bodemdaling, al dan niet versneld door zout- of gaswinning, in relatie tot peilbeheer de discussie over verzilting actueel. "In Friesland hebben we natuurlijk ook te maken met de bodemdaling door zout en gas. Dus dan versnel je het proces omdat het verschil tussen zeeniveau en oppervlaktewaterpeil groter wordt. (…) Daarom maken we ons daar drukker om dan de andere gebieden (…)En juist dat gebied is ook het gebied waar de pootaardappelteelt heel wezenlijk is. Dus dan is goede kwaliteit water wel belangrijk voor zo'n belangrijke teelt" (DB-lid Wetterskip Fryslân).

Een belangrijke verklaring voor het feit dat verzilting een plaats inneemt op de bestuurlijke en ambtelijke agenda kan gevonden worden in het feit dat het besef steeds meer toeneemt dat het verhaal van verzilting niet ophoudt bij de discussie over doorspoelen. Nog steeds wordt door agrariërs, en tevens door veel bestuurders, bij verzilting in eerste instantie gedacht aan het zouter worden van oppervlaktewater en aan de gerelateerde doorspoelproblematiek, en denkt men pas in tweede of derde instantie aan ook het zouter worden van grondwater. Over de gehele linie neemt echter de kennis toe dat verzilting een complex vraagstuk is waarin ook ondergrondse ontwikkelingen en bijvoorbeeld zoetwaterlenzen een rol spelen, die al dan niet beïnvloed kunnen worden door peilbesluiten en drainage op perceelniveau. "Dat wij ons nu zorgen maken over de

regenwaterlens (…) en dat je daar invloed op hebt met je draineerbuizen (…) die kennis was er niet bij de landbouw, en bij het waterschap ook niet" (DB-lid Wetterskip Fryslân).

Een tweede verklaring voor de toegenomen aandacht voor het verziltingsvraagstuk kan gezocht worden in de toegenomen aandacht voor de gevolgen van klimaatverandering "In de laatste jaren is er wel toch heel veel aandacht voor verzilting, een jaar of tien terug eigenlijk amper.(…) Er komen gewoon veel projecten los die de effecten van klimaatverandering onderzoeken (…) Daar wordt het toch door aangezwengeld" (beleidsmedewerker Friesland). Hierdoor ontstaat er ook meer bestuurlijke aandacht. Aandacht die volgens hen hard nodig is om tijdig aanpassingsmaatregelen uit te kunnen werken. "Nu er aandacht voor is (…) groeit dat besef wat nodig is om na te gaan denken over waar je naar toe wilt. (…) Het is niet een proces wat van vandaag op morgen gebeurt. Als je daar maar naar toewerkt dan gaat die landbouw wel mee veranderen. Daar ben ik niet zo bang voor" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Een derde verklaring voor de toegenomen aandacht voor verzilting is een hele andere vorm van verzilting, namelijk de gecontroleerde toelaat van zout water ten behoeve van natuurontwikkeling zoals we al eerder zagen in dit hoofdstuk rondom de discussie van het Lauwersmeer. Door de lopende discussies rondom brakke natuur heeft verzilting extra de aandacht. Beide provinciebestuurders geven aan enigszins sceptisch tegenover dit soort natuur te staan, niet in de laatste plaats door de verwachte schade voor de omliggende boeren. "Op een aantal plekken bij de kust zijn er wat afspraken gemaakt over brakwatergebiedjes (…) Dat zijn gebiedjes van 15 hectare waar men de verzilting zijn gang even laat gaan om zo maar te zeggen. Maar je moet zorgen dat je die wel weer goed afscheidt van het omliggend gebied want anders hebben ze meteen weer invloed op die landbouw" (gedeputeerde provincie Groningen). In Friesland heeft vooral de discussie rondom de zoutinlaat van het Lauwersmeergebied veel stof doen opwaaien. "Het idee was om daar zout water in te laten (…) dan gaat het hele gebied daar omheen op tilt, qua landbouw, want die zijn dan natuurlijk ontzettend bang voor het nog meer op gaan treden van verzilting. Dus dat gaan we nu anders doen (…). We proberen het dus aan alle kanten eruit te houden" (gedeputeerde Provincie Friesland).

Ook bij LTO-Noord wordt binnen het bestuur steeds meer over verzilting gesproken, net zoals het vraagstuk staat op de agenda van gebiedsontwikkeling van de noordelijke schil van Friesland. Verzilting is ook voor HZPC een actueel issue, maar dan in eerste instantie de verzilting die zich afspeelt in afzetmarken als Saudi-Arabië en Amerika. "Wanneer zij echt met verzilting te maken hebben waardoor je de aardappelen niet meer kunt telen dan krijgen we ook een probleem met onze afzet" (General Manager HZPC).

3 VERZILTING IN DE TOEKOMST

Koers maar gewoon op de feiten; wees maar nuchter.
(bestuurder Friesland)

In de toekomst zal, zo verwachten vrijwel alle deelnemers, verzilting in toenemende mate gevolgen hebben voor de landbouw. Op welke manier, met welke ernst en hoe snel, daar bestaan grote verschillen van gedachten over. Waar vrijwel geen verschil van inzicht over bestaat is dat klimaatverandering oorzaak nummer één is voor de toenemende (gevolgen van de) verzilting.

Onder de agrariërs bestaan de meest uiteenlopende verwachtingen ten aanzien van klimaatverandering en de invloed daarvan op verzilting. Zo werd er enerzijds gesproken over een scenario waarbij het zelfs mogelijk zou zijn dat zout water in het IJsselmeer zou moeten worden ingelaten. *"Bij een drogere periode is dat IJsselmeer lager, dan moet er eigenlijk zouter water worden ingelaten in het IJsselmeer, vanuit de afsluitdijk. Dat is redelijk ondenkbaar nog, maar bij klimaatverandering wordt het ondenkbare soms al gauw denkbaar"* (agrariër Friesland). Aan de andere kant werd er door enkele agrariërs weer helemaal geen invloed van klimaatverandering verwacht, voor een deel omdat er twijfels bestaan over processen van klimaatverandering zelf. *"Nou, je moet je dus afvragen hoe waarheidsgetrouw alle gegevens zijn die die klimaatjongens tot ons gestuurd hebben. Daar zitten de laatste tijd ook twijfels aan, met dat Kopenhagen verhaal"* (agrariër Groningen). Anderen hebben juist weer het idee dat door klimaatverandering het wellicht wel iets lastiger zou kunnen worden om de gevolgen van verzilting te beperken, maar hebben het idee dat dit uiteindelijk veeleer een beleidskeuze is. *"Als men vanuit de overheid zou zeggen van dat IJsselmeerwater dat kunnen jullie wel schudden, dat gaat allemaal naar het westen. Dat heeft niets met klimaatverandering te maken. Dat is puur een beleidsmatige keuze die je dan maakt. Dat is niet direct ingegeven door klimaatverandering"* (secretaris LTO-Noord).

Een belangrijke zorg geuit door zowel bestuurders, beleidsmedewerkers als agrariërs zelf is of, als gevolg van klimaatverandering, de doorspoelmaatregelen wel intact kunnen blijven. Een rol hierin speelt het gegeven dat de landbouw steeds verder naar achteren is geschoven in de verdringingsreeks. Nog centraler staat de discussie over het IJsselmeerwater en in hoeverre dit in de (verre) toekomst nog wel beschikbaar zal zijn voor de noordelijke provincies. *"Wij voeren nu per jaar 100 miljoen kubieke meter IJsselmeerwater aan in droge periodes. Het is maar de vraag of we dat in de toekomst nog kunnen"* (DB-lid Hunze en Aa's). Daar komt nog bij, zo voorspellen veel belanghebbenden, dat de vraag naar water ook in de noordelijke provincies zal toenemen, mede door de verwachte periodes van droogte in een veranderend klimaat. *"Wij hebben daar scenario's en berekeningen voor gemaakt, dat het klimaat dus iets warmer wordt, dat we in de toekomst misschien wel 180 miljoen kuub nodig hebben. Maar Zuid-Holland legt ook een claim op het IJsselmeer in droge tijden (…) als zij dat zoete water krijgen, dan verzilten wij veel sneller"* (DB-lid Hunze en Aa's). Ook de andere waterschapsbestuurders sluiten ingrijpende effecten van klimaatverandering op het proces van verzilting niet uit. *"Het besef van klimaatsontwikkeling, wat dat precies betekent wordt denk ik nog wel wat onderschat"* (DB-lid Wetterskip Fryslân). Behalve zorgen over het IJsselmeer wijzen zij ook op effecten van droogte, al dan niet versterkt door het gebrek aan beregeningmogelijkheden door een gebrek aan doorspoelmogelijkheden.

"Als planten minder water krijgen gaan ze dieper wortelen en komen ze dichter bij het zout" (DB-lid Wetterskip Fryslân).

De bestuurders zien de stijging van de zeespiegel veelal als de grootste dreiging. *"Bij verzilting in dit gebied denk ik met name aan het stijgen van de zeespiegel en dat daardoor met name in de gebieden die dicht bij de dijk liggen het toch moeilijker wordt om daar landbouw te bedrijven"* (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Men verwacht dat door de zeespiegelstijging processen van verzilting versterkt zullen worden. *"Als er meer druk komt richting de dijk in verband met een hogere waterstand dan zal er ook meer kwel ontstaan en zal er ook meer verzilting optreden* (gedeputeerde provincie Groningen). Normaliter zou dit huns inziens op zich nog niet altijd voor problemen hoeven zorgen, echter gecombineerd met de twijfel over toekomstige doorspoelcapaciteit ligt dit mogelijk anders. "*Enerzijds door de zeespiegelstijging wordt de druk, de kans op brak kwelwater groter. Tegelijkertijd wordt de eventuele mogelijkheden om het door te spoelen in ieder geval moeilijker"* (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Uiteraard geven zij allen aan dat er verschillende scenario's over de mate en snelheid van zeespiegelstijging zijn en dat de toekomstige doorspoelcapaciteit ook afhangt van politieke keuzes, bijvoorbeeld de keuze van het kabinet om het peil van het IJsselmeer wel of niet te verhogen.

Onder de beleidsmedewerkers is niet iedereen er van overtuigd dat de zeespiegel voor veel extra verzilting zal zorgen. *"Die zeespiegelstijging daar verwachten we eigenlijk niet zoveel problemen van. Er is zoveel weerstand in die bodem, dat volgens de modelberekening die brakke zone langs de kust niet echt toeneemt (…) Je hebt hier ook niet van die hele diepe polders vlak langs zee. Het drukverschil is relatief niet zo groot. De diepere stukken liggen wat verder weg, en dan is de afstand weer te groot"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Niettemin hebben veel beleidsmedewerkers in zowel Groningen als Friesland het idee dat het zoutgehalte in het grondwater (verder) zal toenemen en verder landinwaarts zal trekken. Waar zij het tevens allemaal mee eens zijn is dat beregening zeer waarschijnlijk lastiger gaat worden in de toekomst. *"Je hebt minder water om door te spoelen, misschien. Want [je hebt] meer gebieden die aanspraak maken op het IJsselmeerwater door die periode van grote droogte"* (beleidsmedewerker Groningen). Dit terwijl aan de andere kant de verwachting is dat de beregeningbehoefte, en dus vraag naar water, zal toenemen door een warmer klimaat met bovendien vaker periodes van aanhoudende droogte. *"Ik zie wel een verschuiving komen dat je, als het klimaat inderdaad neigt naar langer droger, dat die beregeningsbehoefte voor bepaalde gewassen weer heel erg gaat toenemen"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Mocht het al mogelijk zijn om door te blijven spoelen, dan nog is het volgens verschillende beleidsmedewerkers maar de vraag of dit financieel wel een haalbare optie is. Doorspoelen in een veranderend klimaat zal volgens hen vrijwel zeker gepaard gaan met stijgende kosten. Enkele beleidsmedewerkers, zowel bij de Groningse waterschappen als provincie, vragen zich dan ook hardop af of dit nog wel zal opwegen tegen de opbrengsten, en of dus de landbouw op die plekken nog wel kan blijven bestaan. *"Als dat het geval is [door droogte extra beregeningsbehoefte] dan hebben we echt een forse opgave, want dan moet je een heel intensief zoetwaterstelsel in de lucht houden, of je moet accepteren dan die landbouw daar verdwijnt"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Zij pleiten in ieder geval voor het in kaart brengen van de kosten en de baten. *"Je moet gewoon ook kijken naar wat kost het. Als het 2 miljoen euro kost om een gebied door te spoelen en je verdient een half miljoen euro met de pootaardappelen dan stopt het*" (beleidsmedewerker Groningen). LTO-Noord heeft er geen twijfel over dat ook bij stijgende kosten het loont voor zoet water te blijven zorgen.

"We kunnen hier in Nederland natuurlijk wel verschrikkelijk efficiënt landbouw bedrijven. Per kilogram opbrengt hebben wij heel weinig input nodig. Mest, of gewasbeschermingsmiddelen, of water. (…) Als je het dus zo bekijkt dan kan het dus een hele tijd goed uit om een systeem op de been te houden wat die productie mogelijk maakt" (secretaris LTO-Noord).

Niettemin verwachten de meeste beleidsmedewerkers dat voor de grootste delen van Friesland en Groningen de gevolgen van verzilting voor de landbouw relatief klein zullen zijn. Verwacht wordt dat wanneer de zoute kwel toeneemt, en tegelijkertijd het doorspoelen van sloten onder druk komt te staan, een oplossing gevonden zou kunnen worden in het bestaan van zoetwaterlenzen. De voorspelling is dat deze ook onder een veranderend klimaat in stand zullen blijven. *"Ik kan me niet voorstellen dat [het bestaan van zoetwaterlenzen] echt drastisch gaat veranderen. Niet als het klimaat verandert. Dat zijn systeempjes, die zijn heel klein, maar die blijven denk ik wel bestaan. Ik denk dat het nog wel mee zal vallen wat boeren aan hinder ondervinden"* (beleidsmedewerker Friesland). Wanneer agrariërs zich hier meer bewust van zouden worden en daar in hun drainage rekening mee zouden, verwachten veel beleidsmedewerkers dat deze lenzen een oplossing kunnen bieden naar de toekomst toe. *"Overtollig grondwater wordt nu met drainage afgevoerd, dat is dus allemaal van dat zoete water uit dat hele dunne zoetwaterlensje. (…) Daar moet je dus heel voorzichtig mee zijn - ook in de toekomst - om dat niet te snel af te voeren. Ik denk dat als dat besef tussen de oren komt bij de boeren het dan wel heel goed mogelijk is om dat in de hand te houden (…) die zoetwaterlensjes, ik denk toch dat dat een hele belangrijke sleutel is naar de toekomst toe"* (beleidsmedewerker Friesland). Niet iedereen is er echter volledig van overtuigd dat ook op de lange termijn, wanneer de zomers werkelijk langer en warmer zullen worden en dus de beregeningsbehoefte zal toenemen, deze zoetwaterlenzen op alle plekken genoeg soelaas zullen kunnen bieden. *"Op zich heb je wel zoetwaterlenzen in vrij grote drooglegginggen, maar nu zie je dus in de loop van de zomers ook vaak al een beregeningsbehoefte. Als die zomers langer en warmer worden, dan zul je zien dat die beregeningsbehoefte toeneemt. En dan gaat het knellen, want als je geen zoet water hebt kun je niet beregenen"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Ook in Groningen wordt met veel interesse naar onderzoek uitgekeken wat meer helderheid moet verschaffen over het nut en bestendigheid van deze zoetwaterlenzen. *"Dan is het ook maar de vraag of dat hangwaterprofiel voldoende is om daar verantwoord over langere jaren landbouw te plegen. Daar ben ik wel heel benieuwd naar"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap).

Vooral binnen de waterschappen heerst dan ook de gedachte dat de effecten van eventueel toenemende kweldruk, droogte en minder doorspoelcapaciteit, niet in alle gebieden dezelfde gevolgen zullen hebben. *"Het kan best zijn dat er nog hele grote gebieden zijn waar (…) gewoon een hele riante zoetwaterlens aanwezig is. Dat het inderdaad van 4,5 naar 3,5 meter dikte gaat is er nog niet zo veel aan de hand. Dan is het misschien wel heel ver de toekomst in dat het misschien wel verslechtert, dat het heel vervelend wordt. Maar je zit ook in al die plekken waar (…) het nu nog net goed gaat (…) Dat houdt ook in dat op de wat lagere akkerbouwdelen de kans natuurlijk ook bestaat dat je net dat omslagpunt overgaat (…) Er zijn nu al plekken waarvan we weten dat je dus zo laag zit ten opzicht van het zeeniveau, dat die kwelfactor zo groot is dat eigenlijk al in die percelen al geen sprake meer is van zoetwaterlenzen (…) en die kwelstroom zal toenemen"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Er zou volgens hen een differentiatie dienen te worden gemaakt in de verwachte drooggevoeligheid tussen de verschillende bodemtypes. *"Op de klei heb je vrij veel hangwater. Het is niet echt een droogtegevoelige bodem. Dat zand in de Veenkoloniën is wel droogtegevoelig"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap).

Ook de Friese beleidsmedewerkers merken op de dat problematiek in de veengebieden wellicht het meest problematisch is/zal worden door de droogtegevoeligheid. *"Er zijn plekken waar die zoetwaterlens behoorlijk dun wordt. (…) In de meer veenige omgeving (…) daar hebben we gewoon in de loop van de zomer amper meer zoetwaterlenzen. Dan is het altijd al enigszins brak. (…) als je dus meer droogte krijgt en zeker perioden met minder aanvulling… Dat kan alleen maar verslechteren"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Voornamelijk in Friesland speelt nog een extra zorg: de zorg van bodemdaling. *"Door die bodemdaling haal je het wel versneld binnen, en wat gebeurt er dan precies? Hoe groot is die versnelling en komt het binnen die generatie waarvan de boeren denken dat het niet zo is?"* (DB-lid Wetterskip Fryslân). Angst voor versnelde verzilting als gevolg van bodemdaling leeft zeker ook onder de agrariërs zelf. *"De risico's nemen toe met Frisia, met bodemdaling. Als je dat doorzet en doorzakt, dan kom je dichter bij dat grondwater. En dichter bij de kwel, dus ontstaan er problemen"* (agrariër Friesland). De verwachting is dan ook dat niet zozeer de strook direct langs de kunst last kan krijgen maar dat de problemen het grootst kunnen worden in centraal Friesland. Een soortgelijke gedachte kwam ook in Groningen naar voren. "*Het probleem daarbij is natuurlijk wel dat pal langs de kust de gronden iets hoger liggen dan daarachter. Ik denk dat de zoutproblematiek niet bij de kust maar eerder in het achterliggende land een rol gaat spelen"* (beleidsmedewerker Groningen).

Op welke termijn verzilting echt een grote rol zal gaan spelen is voor bijna iedereen een vraag, wellicht nog wel het meeste voor de agrariërs zelf. De Groningse agrariërs zien de ontwikkeling van verzilting relatief het meest pessimistisch in. Velen denken dat de bodemdaling in combinatie met zeespiegelstijging onafwendbaar zal resulteren in een toenemende verzilting. *"Ik denk dat het op ons afkomt (…) Als de zeespiegel hoger wordt, wordt de druk alleen nog maar groter (…) Wat we vroeger eigenlijk weg konden werken, maar als we nog meer water nodig hebben,dan redden we het niet meer. Ik denk dat het steeds zouter wordt"* (agrariër Groningen). Deze agrariër staat daar niet alleen in. *"Hoe je het ook wendt of keert (…) ik denk dat [toenemende verzilting] bijna als gegeven kunt zien"* (agrariër Groningen).

Vraag blijft dan alleen nog op welke termijn men verwacht dat verzilting echt een probleem zal gaan worden. De algemene verwachting is dat het allemaal niet zo een vaart zal lopen. *"Al die doemdenkers die zeggen van binnen 20 jaar is heel Friesland verzilt, nou dat geloof ik helemaal niet (…) verzilting is op zich een heel traag proces natuurlijk (…) Wat dat betreft heb je wel tijd en ruimte om je aan te passen"* (beleidsmedewerker Friesland). LTO-Noord schat zelfs in dat verzilting pas over honderd jaar een ernstig probleem zal worden. "*Voordat verzilting een ernstig probleem wordt, denk ik dat we ook over 100 jaar praten"* (secretaris LTO-Noord). Wanneer en in hoeverre verzilting een probleem wordt hangt echter weer af van de mate waarin de landbouw in staat zal zijn zich aan te passen. Het is behalve de verwachting dan ook vooral de hoop dat de processen van verzilting traag zullen verlopen. Het aanpassen aan verzilting, waarbij in hoofdstuk 6 van dit rapport in detail op zal worden ingegaan, kost ook de nodige tijd kost. "*Stel je voor dat we in een paar jaar tijd weten dat er meer genetische variatie is (…) Het kweken van een ras kost ons tien jaar. (…) Maar voor die technische oplossing werkelijk op grote schaal toegepast kan worden…verwacht zeker geen commerciële oplossing voor 20 jaar"* (General Manager HZPC).

Volgens de meeste beleidsmedewerkers is deze tijd om aan te passen er echter wel degelijk. *"Het is niet een proces wat van vandaag op morgen gebeurt.*

Als je daar maar naar toewerkt dan gaat die landbouw wel mee veranderen. Daar ben ik niet zo bang voor. Die kunnen dat in principe wel bijhouden" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). De verwachtingen of de sector zich ook daadwerkelijk zal aanpassen zolang het probleem nog niet heel concreet is verschillen. Sommige beleidsmedewerkers verwachten pas dat echte aanpassing komt als het probleem heel concreet wordt. *"Ik denk dat de discussie pas goed op gang komt als wij met de rug tegen de muur staan"* (beleidsmedewerker Groningen). Anderen zijn meer optimistisch en geloven dat wanneer er maar genoeg aandacht en communicatie voor het probleem komt al belangrijke stappen kunnen worden gezet. *"Als je er nooit aandacht voor hebt dan is dat gewoon heel lastig. Maar er wordt over gecommuniceerd. Je kan er over lezen. Wij zijn er mee bezig. Daarmee groeit dat besef, en dat besef is nodig om na te gaan denken over waar je naar toe wilt. Als je dat besef maar krijgt, dan komt die verandering"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Dat deze communicatie eerlijk moet zijn, en geenszins gedramatiseerd, daar is tot slot iedereen het over eens. Meer onderzoek en een nuchtere houding worden gezien als de noodzakelijke elementen naar de toekomst. *"Koers maar gewoon op de feiten, wees maar nuchter. Maak mensen ook niet bang"* (gedeputeerde Provincie Friesland).

4 VERZILTING: EEN FENOMEEN, KANS OF PROBLEEM?

Als de Nederlanders net zoveel zeekraal gaan eten als hutspot, dan is er een kans.
(agrariër Friesland)

Ziet u het fenomeen verzilting voornamelijk als kans of bedreiging? Bijna letterlijk werd deze vraag aan alle deelnemers binnen dit onderzoek voorgelegd. Hoe divers en verschillend al deze deelnemers ook waren, het antwoord was opvallend eenduidig. Vrijwel alle betrokkenen zien verzilting in de eerste plaats als een bedreiging voor de landbouw, in het bijzonder voor de akkerbouw. Kansen, behalve voor de natuur, worden vooralsnog veel minder gezien.

Dat verzilting in eerste instantie voor de akkerbouw als bedreiging wordt gezien en minder dan bijvoorbeeld voor grasland komt volgens de beleidsmedewerkers enerzijds omdat akkerbouwgebieden een diepere ontwatering nodig hebben, en daardoor eerder last zouden hebben van zout, maar ook omdat veel akkerbouwgewassen relatief gevoelig zijn voor hogere chloridengehalten. Bovendien wordt de akkerbouw, en dan in het bijzonder de teelt van pootgoedaardappels, gezien als een heel belangrijke economische tak van de noordelijke provincies die men graag overeind wil houden. *"We hebben in het noorden wel belang bij economische dragers"* (DB-lid Wetterskip Fryslân). Andere bestuurders zien de teelt van pootgoedaardappels zelfs als een nationaal belang. *"Het is hele vruchtbare grond. Het is de beste, één van de betere gronden van Nederland, geschikt voor pootaardappelen en consumptieaardappelen. Met name pootaardappelen in Noord-Nederland zijn van groot economisch belang voor Nederland in verband met de exportwaarde"* (gedeputeerde provincie Groningen).

Algemeen wordt verondersteld dat een toenemende verzilting vroeg of laat beperkingen met zich mee zal brengen ten aanzien van de teeltmogelijkheden. *"Je moet naar de fysiologie van de plant kijken. Als er wat meer zout zit in die bodem, kan die plant dan voldoende snel vocht opnemen? Kan die zijn andere meststoffen opnemen, of creëer je een beperkende groeifactor?"* (General Manager HZPC). Het is daarom dat door bijna alle betrokkenen verzilting in de eerste plaats gezien wordt als een bedreiging. *"Voor de traditionele landbouw is het een bedreiging. Dat is zo duidelijk als wat. (…) Voordat je daar [de pootaardappel]een ander kwalitatief hoogwaardig product voor terug bedacht hebt, dat dan wel tegen die verzilting kan, of wat zelfs die verzilting nodig heeft, dan ben je wel even onderweg (…). De pootaardappelenmarkt die heb je, we zijn op wereldniveau daar bekend om (…). Het is voor mij echt de vraag, en niet alleen van mij: kunnen we dat blijven volhouden, is dat realistisch?"* (gedeputeerde Provincie Friesland).

Dat in theorie de teelt van pootgoedaardappelen zou kunnen verdwijnen uit een verzilt Groningen en Friesland is echter niet helemaal ondenkbaar en wordt bevestigd door HZPC. Mocht de verzilting niet tegen te houden zijn en er (niet snel genoeg) een aardappelgewas gevonden worden wat goed tegen hogere zoutgehalte kan, is het niet uitgesloten dat zij de teelt naar andere gebieden zullen verschuiven. Daarmee is verzilting in de eerste plaats dus een probleem voor de teler. *"Een teler is natuurlijk in eerste instantie grondgebonden. Wij zijn niet zo direct grondgebonden. Als wij op een gegeven moment zeggen: dit is een gebiedje waar de opbrengst op een gegeven moment veel minder wordt, dat is jammer, dan schuiven wij het areaal wel naar andere telers toe. (…)*

Je krijgt dan oproer hier, telers gaan het niet leuk vinden, maar als bedrijf zouden we daarvoor moeten gaan kiezen" (General Manager HZPC). De pootaardappel is lang niet de enige teelt waar voor gevreesd wordt mocht verzilting daadwerkelijk toenemen. *"Als het water zouter wordt, en minder zoet water uit het IJsselmeer beschikbaar is om door te spoelen, dan zouden teelten die meer risico's met zich meebrengen kunnen verdwijnen"* (beleidsmedewerker Friesland). Een van die teelten die het dan bijvoorbeeld ook moeilijk zou kunnen krijgen is de teelt van bloembollen. *"Met beregenen hebben we zoet water nodig. Ik denk niet dat bloembollen willen groeien op verzilte grond* (agrariër Friesland). Ook voor de teelt van consumptieaardappelen wordt op den duur gevreesd, zij het dat die ten opzichte van bijvoorbeeld de pootaardappel naar verwachting langer geteeld zouden kunnen worden, al is dit niet omdat deze zouttoleranter zouden zijn. *"De consumptieaardappel is net zo gevoelig voor verzilting dan de pootaardappel. Wat wel is … een consumptieaardappel heeft lagere inputkosten, dus als je wat ziltere grond hebt dan zul je zien dat er telers zijn die dan zeggen 'ik wil er wel aardappelen neerzetten. Ik weet dat ik een lagere opbrengt krijg maar ik accepteer dat'. Een pootaardappel teel je niet als je niet je topopbrengst kunt halen want je moet zoveel investeren"* (General Manager HZPC).

Dat verzilting voor de agrarische sector ook kansen mee zou kunnen brengen is volgens bijna alle deelnemers nog maar zeer de vraag. Vooralsnog spreekt met veel eerder over opties dan over concrete kansen. Het gaat dan vooral om de teelt van zilte gewassen. Vrijwel alle betrokkenen hebben het idee dat deze gewassen vooralsnog enkel een nichemarkt bedienen. Geen enkele van de betrokkenen ziet op dit moment, of zelfs in de nabije toekomst, kansen om op grote schaal zilte gewassen te gaan verbouwen, laat staan exporteren. "*Er zijn wel kansen maar dat is dan op beperkte schaal. Je kunt niet aardappelteelt vervangen door één of andere teelt van een zout gewas waar nog geen markt voor is (…). Het is leuk dat er lamsoren verbouwd worden op bepaalde plekken buitendijks, maar goed, dat is van een hele andere schaalgrote dan normale akkerbouwteelten"* (DB-lid Wetterskip Fryslân). Deze zorg over de afzetmarkt wordt wijd gedragen. *"Er zullen best mogelijkheden zijn om producten te verbouwen die goed gedijen in zo'n omgeving. Vast. (…) maar als niemand het koopt, of alleen tegen lage prijzen, ja daar hebben we ook helemaal niks aan"* (gedeputeerde Provincie Friesland). Vooralsnog overheerst echter scepsis over de kansen die verzilting voor de landbouw met zich mee zou kunnen brengen. "*Mensen zeggen altijd een bedreiging moet je ook bekijken vanuit de kant van kansen (…) maak van de bedreiging een kans. Dan gaan ze zeggen van 'dan ga je zilte gewassen telen'. Dan vraag je 'wat is dat dan?' Dan noemen ze iets. 'En wie eet dat dan?' Dan blijkt het alleen maar in een paar restaurants gegeten te worden. Dan heb ik aan een halve hectare van dat gewas genoeg. Je kunt dan niet zeggen dat dat een kans is"* (gedeputeerde Provincie Groningen). De ideeën van de bestuurders over de al dan niet kansen voor de teelt van zilte gewassen komen sterk overeen met de verwachtingen daarover bij de beleidsmedewerkers. Ook zij verwachten niet dat dit op korte termijn op grote schaal perspectief zal bieden. *"De teelten waar men het tot nog toe over had, bijvoorbeeld groente, of vissen. Dat biedt economisch nog niet veel perspectief. Dat zijn dure teelten, er is weinig afzet. Dat is een nichemarkt (…) Sommige mensen willen ons doen geloven dat er enorme potenties in dat zoute water zitten. Ik ben daar zelf vooralsnog sceptisch over"* (beleidsmedewerker Friesland). Andere zijn nog stelliger in hun twijfels betreft de kansen voor de teelt van zilte gewassen. "*Die kansen voor de zilte groenten, ik denk dat dat nergens op slaat. Ik zie Nederland nog niet massaal overstappen van de aardappels op de zeekraal, of andere groentes"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap).

Bovendien is stellig de overtuiging dat agrariërs zelf ondernemer genoeg zijn om kansen te zien.

"Als een kans ook echt een kans zou zijn, dan springen boeren daar ook wel op in, dan gaan ze dat ook wel doen" (gedeputeerde provincie Groningen). En zullen agrariërs snel overstappen op de teelt van zilte gewassen? Dat idee hebben de agrariërs zelf in ieder geval niet. Men is er allerminst van overtuigd dat verzilting ook kansen met zich meebrengt, laat staan dat zilte gewassen op grote schaal verbouwd kunnen worden. Men kent weliswaar allen de verhalen over de teelt lamsoren en van andere zilte gewassen, maar vooralsnog wordt dit met argusogen bekeken. *"Verzilting als kans? Op dit moment ben ik dat weinig tegen gekomen. Je hebt dan wel voorbeelden. Er wordt in de vakbladen wel eens over geschreven"* (agrariër Friesland). Grote overeenstemming bestaat er over het idee dat de teelt van zilte gewassen, in ieder geval op dit moment, slechts op hele klein schaal kan renderen en daarom vooralsnog geen realistische oplossing is voor de grote meerderheid van de agrariërs. *"Er zijn enkele gebieden die daar mee beginnen, maar op grotere schaal kan dat voorlopig nog niet toegepast worden. Als je verzilting op grote schaal hebt dan is dat dus geen oplossing"* (agrariër Friesland). Dat die markt zo klein is wordt volgens de agrariërs bevestigd door de ervaring en angst van hen die al wel zouden zijn overgestapt. *"Die markt is blijkbaar heel gevoelig voor extra aanbod. (…) ik heb ook wel eens hier met een akkerbouwer [gesproken] (…) die ook zeekraal en lamsoren teelt. Die wilde ook helemaal niets weten van samenwerking met nieuwe collega's op dat vlak, omdat hij bang is dat zijn eigen marktpositie daarmee gelijk weg is. (…) Het is hartstikke lekker, maar de Nederlandse markt vraagt er nauwelijks om (…) Het is zo labiel"* (secretaris LTO-Noord).

Daar komt nog bij, en dit beeld wordt gedeeld door de deels reeds overgestapte agrariër, dat zilte gewassen een stabiele en continue omgeving van zout nodig hebben. Hierdoor, zo is het beeld, biedt dit soort teelt dan ook weinig perspectief voor een geleidelijker zilter wordende omgeving. Een omgeving waarin per jaar, of zelfs per seizoen, een fluctuatie kan ontstaan tussen een niet of nauwelijks verzilte staat tot situaties met relatief zeer hoge chloridengehalten. Ook vanuit ambtelijke hoek werden soortgelijke elementen naar voren gebracht. *"Het grond- of oppervlaktewater moet wel zout genoeg zijn voor die teelten (…) voor zilte groenten, maar ook voor teelt van zilte vissen, schelpdieren, daar heb je toch een zoutgehalte van 10.000 mg per liter voor nodig, en ons oppervlaktewater is niet zo zout, en we mogen hopen dat het ook niet zo zout wordt (…) Dus ja, het wordt zouter, maar wordt het zout genoeg voor die teelten?"* (beleidsmedewerker Friesland).

Zien de belanghebbenden dan andere kansen, bijvoorbeeld in de sfeer van aquateelt? Van alle deelnemers had slechts één beleidsmedewerker enigszins het idee dat dit een optie zou kunnen zijn. *"Wanneer plantenteelt niet meer wil door verzilting, dan kun je nog vissen of mosselen gaan kweken"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Maar over het algemeen worden door iedereen de kansen ook voor aquateelt zeer klein geacht, door zowel bestuurders, beleidsmedewerkers als de agrariërs zelf. *"Kunnen we iets met aquateelt?" (…). We hebben heel veel geld uitgegeven aan onderzoekjes en dat soort dingen, maar de eerste boer die aan die onderneming moet beginnen die laat nog op zich wachten"* (gedeputeerde provincie Groningen). Kortom voor - en al helemaal door - de landbouw wordt verzilting vandaag de dag vooral gezien als een bedreiging die zoveel mogelijk moet worden tegengegaan. *"Ik denk dus wij met elkaar er zoveel mogelijk aan werken moeten dat die verzilting zo veel mogelijk bij de zee blijft, en niet verder binnenkomt"* (agrariër Groningen).

Dat verzilting als een bedreiging voor de landbouw wordt gezien blijkt ook uit de discussie rondom een hele andere vorm van verzilting die al eerder in dit rapport aan de orde is gekomen, namelijk de discussie rondom het al dan niet toelaten van zout water in bijvoorbeeld het Lauwersmeer.

"Wat wij zien als gevaar (…) ook door aanleiding van dat zoetwaterplan is er ook verder brakwatergebieden ontstaan. Brakwaterparels noemen ze dat. (…) Maar er is elke keer wel die drang om die gebieden groter te maken. (…) Ik stel een harde lijn voor: daar is de dijk, daar is de grens. Natuurorganisaties die hebben het altijd over de zachte lijn" (agrariër Groningen). Volgens enkele beleidsmedewerkers is deze angst, die zeker niet alleen bij de agrariërs zelf leeft, lang niet altijd reëel, en veel meer gebaseerd op een onderbuikgevoelens. *"Er heerst een heel sterk onderbuikgevoel van het zoute water niet binnenlaten. Dat zit er heel diep in, merk ik ook in de organisatie. Dat merkte ik toen ook heel duidelijk met een voorstel voor een aangepast sluisbeheer om vissen binnen te laten. Toen was de eerste reactie: Nee. Geen zout. Terwijl je met allerlei metingen kan aantonen dat er niks aan de hand was, maar toch: Nee. Geen zout"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Bij enkele bestuurders kan deze angst echter op veel begrip rekenen. *"Wat het woordje zout doet waar het gaat om de landbouw. (…) Dat iedereen meteen in de stress schiet. En ik snap dat ook. Dat hele gebied hebt daar in die noordelijke schil, wat ik al heb aangegeven, dat is kwalitatief hoogwaardige landbouw wat daar plaatsvindt, dus dan is zout een bedreiging"* (gedeputeerde Provincie Friesland).

Zien de deelnemers wanneer verzilting zal toenemen dan helemaal geen hoop? Toch wel. Waar vooral soelaas van wordt verwacht is van de ontwikkeling waarin gangbare gewassen middels bijvoorbeeld veredeling een stuk zouttoleranter worden gemaakt. *"Als wij er wel in slagen om die zouttolerantere gewassen te vinden, en de hele aardappel zouttoleranter te maken, dan is dat een kans. Dan kun je die hier blijven telen (…) dan creëert dat ook meer mogelijkheden om deze aardappel af te zetten in andere gebieden"* (General Manager HZPC). Behalve het pootgoedhandelshuis zien ook andere partijen, zoals de provincies en LTO grote kansen in deze ontwikkelingen. *"Als je hier met die handelshuizen en veredelingsbedrijven in staat bent om aardappelrassen, of wat voor rassen dan ook, die net een slagje beter tegen die zilte omstandigheden te kweken, dan ben je koopman"* (secretaris LTO-Noord). Onderzoek naar een zouttolerante aardappel is dan ook lopende. *"Het hele project is er op gericht om te kijken of überhaupt genetische variatie zit in de aardappel in zouttolerantie. (…) Wij zijn constant op zoek naar die genetische variatie. Als je genetische variatie hebt dan kun je gaan kweken"* (General Manager HZPC). HZPC is positief op termijn een plant te kunnen vinden die zouttolerant is. *"Misschien moet je teruggaan naar hele wilde soorten, of soorten zoeken van waar zijn aardappelen op de een of andere manier wat aangepast, en kijk of je daar misschien iets kunt doen"* (General Manager HZPC).

Pas als het niet lukt om op tijd gewassen te kweken die tolerant zijn voor hogere chloridengehalten zal verzilting, zo is de algemene voorspelling, echt een probleem worden. *"Bij die kustpolders zou het in de toekomst een probleem kunnen worden om daar nog de huidige manier van landbouw te bedrijven als ondertussen niet de wetenschap kans heeft gezien om zouttolerante gewassen te veredelen"* (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Op een iets andere manier zegt de General Manager van HZPC hetzelfde. *"Als verzilting echt een serieus probleem gaat worden en wij zijn er tegen die tijd niet in geslaagd om zouttolerantere gewassen te kweken, dan zie ik geen kans, dan zie ik alleen maar problemen"*. Vrijwel alle agrariërs hebben er geloof in dat zo een soort veredeling op de lange termijn mogelijk moet zijn. Zij pleiten er dan ook voor dat deze mogelijkheden onderzocht en ontwikkeld worden. Dit betekent echter geenszins dat zij niet van mening zijn dat eerst vooral de energie moet worden gestoken in het tegengaan van verzilting. *"In wezen denk ik dat we veel meer producten hebben die eigenlijk tegen verzilt water kunnen. Maar dat weten we nog niet en daarom ga je daar naar kijken, maar niet om te zeggen van jongens steek die dijk maar door"* (agrariër Groningen). Want, al mag dan na veel onderzoek bijvoorbeeld zoutresistente aardappels beschikbaar komen, dan nog is de teler met een verzilt areaal maar ten dele geholpen.

Door de praktijk van rotatie zal voordat deze teelt voor een teler een optie kan worden, ook van andere gewassen zouttolerante varianten moeten worden gevonden. *"Je teelt in rotatie (…) eens in de zoveel jaar aardappelen, of bieten of granen of uien. (…) Je kunt dan wel een aardappelras hebben dat het goed doet, maar daarna weer twee jaar wat staat te verkwijnen vanwege de verzilting. Want het is niet dit jaar verzilt het en volgens jaar niet. Dan blijft het verzilt. Dan moet dat hele kweekcircus in beweging komen"* (agrariër Friesland).

De agrariër die reeds gedeeltelijk is overgestapt verwacht ook dat verzilting voor overlast kan zorgen voor de gangbare landbouw. Echter, hij ziet verzilting vooraleerst als een kans. Opvallend genoeg niet als kans om over te gaan met de productie van zouttolerante gewassen, althans, zeker niet op de gangbare manier. *"De gangbare benadering, de benadering van we gaan zouttolerante gewassen telen, dat zie ik niet als oplossing"* (agrariër verzilte gewassen). De kans die hij ziet is dat juist door de verzilting een opening ontstaat dat de landbouw op een andere manier verder kan gaan, anders dan de huidige manier van landbouw bedrijven. *"Die zilte grond (…) dat zie ik voornamelijk als verstoring van de grond, met name door de mechanisatie, maar ook door de totale bedrijfsvoering (…) Ik zie het tegengaan van die kweldruk als een domme bedrijfsvoering. Met natuurlijke bedrijfsvoering, extensief, en met heel veel aandacht voor mechanische stof, en grond op een goede manier opgebouwd moet je de problemen eigenlijk oplossen (…) Ik zie het als een reden om de boel om te gaan gooien (...) weg van de steriliteit zoals de Wageningse Universiteit die voor ons in de jaren zestig uitgestippeld heeft (…) Ik denk dat er een grote groep om zal gaan en daarmee het hele spook van de verzilte landbouw oplost"* (agrariër verzilte gewassen).

Veel andere deelnemers zien in verzilting ook wel enige kansen, alleen niet voor de agrariërs. Kansen die verzilting met zich meebrengt zijn er het meest duidelijk voor de natuur. *"Dan ga je eigenlijk een stukje biodiversiteit toevoegen, dat er natuurlijk vroeger ook ooit is geweest, toen er geen bedijking was"* (DB-lid Hunze en Aa's). Zo zou de strakke grens die wordt aangehouden tussen zoet en zout volgens enkele beleidsmedewerkers vanuit een ecologische perspectief bijvoorbeeld ongewenst zijn. *"Er wordt nu rigide een hele strakke zoet/zoutgrens aangehouden (…) Het is bekend dat dat voor de ecologie niet optimaal is. Vissen die in en uit willen trekken die hebben daar last van"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Opvallend genoeg wees in dat kader een van de bestuurders erop dat zijns inziens in sommige brakwatergebieden die als compensatiemaatregel voor doorspoelsysteem gerealiseerd dienen te worden juist een *gebrek* aan verzilting als probleem gedefinieerd zou kunnen worden. *"En wat me dan opvalt, is dat het toch wel heel moeilijk is om daar die brakwatervegetatie te realiseren, omdat het domweg niet brak genoeg is. En dat gebeurt dus met heel veel kunstgrepen. Soms tot aan een slang over de zeedijk leggen om zoutwater aan te voeren toe"* (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). De kansen voor de natuur worden zeer breed herkend, echter veel minder breed gevoeld. *"De natuur ziet het vaak weer als kans. Dan krijg je weer andere planten daar"* (DB-lid Wetterskip Fryslân). Vooral door de gedeputeerden worden de kansen voor de natuur overschaduwd door de bedreiging voor de landbouw. *"Er zullen partijen zijn die zeggen van 'verzilting biedt kansen voor de natuur'. Dat staat haaks op het belang van de economische taak die op dit moment in het gebied aanwezig is"* (gedeputeerde provincie Groningen).

Opvallend is echter dat onder agrariërs het beeld leeft dat bestuurders vaak de landbouwbelangen vergeten. Daarbij heerst onder sommige agrariërs sterk het idee dat "de politiek" eigenlijk heel ver afstaat van de dagelijkse praktijk. Zij voelen zich hierdoor veelal niet begrepen of gesteund.

"Dat is ook het punt, je moet zee beleven hé, de meesten die beleven zee met vakantie. En die vinden dat prachtig. (…) Op het moment dat het water dicht aan de kruin van de dijk staat moeten beleidsmakers dan eens de moeite nemen om even bij de dijk te kijken. En dan wil ik wel graag eens weer zien wat de heren bestuurders zeggen" (agrariër Groningen). Over de technische mogelijkheden om (de gevolgen) van verzilting tegen te gaan, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, zijn agrariërs bijvoorbeeld heel hoopvol. Vrees is er echter daar waar het gaat om de politieke wil, of liever het gebrek daaraan, om voor de landbouw te kiezen. Gevreesd wordt bijvoorbeeld dat (gedeeltelijk) gestopt zou kunnen worden met doorspoelen, of dat de rekening hiervoor zou kunnen worden neergelegd bij de agrariërs. *"Je zou natuurlijk de situatie kunnen krijgen dat het waterschap die extra kosten gaat neerleggen bij de gebruiker. Dat men gaat zeggen van we doen dit ten bate van die ondernemer, dus die moet het dan ook maar betalen"* (agrariër Friesland). Wellicht nog groter voelen de agrariërs de afstand tot het ambtelijk apparaat. *"Ik denk dat de provinciale politiek wel mee valt, maar ik denk dat dat ambtenarenkorps, want die maken dat beleid. Dat daar een heel andere mentaliteit heerst (…)Als ik die toekomstsketches zie van dit gebied hier, van duinlandschappen met villa's, dan denk ik van dan zitten we toch op heel verschillende sporen"* (agrariër Groningen). Het gevoel heerst dat ambtenaren behalve een hele andere kijk op de werkelijkheid, ook nog eens weinig oog zouden hebben voor de agrarische belangen. *"Het valt altijd wel op dat wanneer er beleidsstukken op tafel komen, dat de paragraaf landbouw, als het erin staat dan valt het mee. Maar meestal moet je ze er op attenderen van zou je er ook nog wat over landbouw inschrijven"* (agrariër Groningen).

Tot slot ziet een waterschapsbestuurder en een gedeputeerde in de ontwikkeling van verzilting (op termijn) ook een bedreiging voor drinkwatervoorziening. Juist vanwege verzilting zouden drinkwaterputten al liggen ter hoogte van de stad Groningen, of lager. Het gevoel leeft dat dit, wanneer de zoutgrens naar het zuiden trekt, wellicht niet zuidelijk genoeg zou kunnen zijn. *"Als de zeespiegel heel erg stijgt, zoals veerman denkt. Één meter vijftig, bijvoorbeeld, dan zou het wel eens een bedreiging kunnen zijn. Dan kunnen ook de drinkwaterputten (…) verzilten"* (DB-lid Hunze en Aa's).

5 VERZILTING TE STOPPEN?

We willen dit landbouwgebied niet opofferen aan de verzilting
*(*bestuurder Groningen)

Zoals al eerder in dit rapport naar voren is gekomen is de algemene opvatting dat verzilting op den duur hoe dan ook zal toenemen. Er zijn dan ook vrijwel geen belanghebbenden die het idee hebben dat verzilting helemaal verkomen zal kunnen worden. Wel is vrijwel iedereen ervan overtuigd dat door het nemen van de juiste maatregelen de intensiteit waarin verzilting zal optreden gedeeltelijk beperkt en vertraagd kan worden. *"Dat het gaat verslechteren de komende jaren, dat denk ik dat we daar van overtuigd zijn. De mate waarin kun je met een aantal maatregelen wel wat remmen en sturen, maar er gebeuren ook dingen , die komen gewoon over je, en daar heb je niet zoveel invloed op"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Om verzilting maximaal te remmen zou, zo pleitten enkele beleidsmedewerkers, verzilting een veel centralere rol moeten krijgen in de algemene planvorming van de betreffende gebieden. *"Met alles wat je doet in het gebied moet je verzilting, en met name het ontstaan daarvan, meenemen in de planvorming (…) Je moet ook geen dingen meer willen die dat [verzilting] in principe versterken"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Een element wat verzilting in de ogen van de Friese beleidsmedewerkers versterkt is bodemdaling, al dat niet veroorzaakt door de winning van zout of gas. Binnen de groep met Groningse beleidsmedewerkers wordt deze sterke relatie tussen bodemdaling en verzilting veel minder verwacht. *"Er is zowel modelmatig als ook met proeven in de praktijk geen merkbare toename van de verzilting geconstateerd"* (beleidsmedewerker Groningen). Deels samenhangend is de discussie rondom peilen. Door peilverlaging, en hier is weer geen onenigheid over, nemen (de gevolgen) van verzilting toe. "*Met die peilverlaging creëer je eigenlijk gewoon een stukje extra verzilting doordat je de kwelfactor daardoor laat toenemen"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Volgens de beleidsmedewerkers zijn veel agrariërs hier nog te weinig van bewust *"Die boeren realiseren zich denk ik onvoldoende dat ze daarmee ook die verzilting aantrekken"* (beleidsmedewerker Friesland).

Vanuit ambtelijke hoek wordt over het algemeen dan ook veel verwacht van het anders omgaan met drainage op perceelniveau en anders omgaan met oppervlaktewater. *"We hebben nog twee sleutels in handen, en dat is het oppervlaktewaterpeil en de drainage. Met beide kun je dus nog heel veel spelen, en een hele flinke marge mee winnen"* (beleidsmedewerker Friesland). Volgens hen valt vooral met een andere manier van drainage mogelijk veel winst te behalen en dient de relatie tussen ontwatering en verzilting beter onderzocht te worden. *"Het is nu allemaal standaard gedraineerd, en je ziet wat standaard drainage doet. Het is niet zo simpel dat wanneer je de drains hoger legt dan zal het wel beter worden. Of we leggen de drains lager, dan zal het wel beter gaan. (…) Dat vraagt denk ik nog wel een heleboel knutselwerk om tot het optimum te komen. (…) Wat is nou ideaal en waarmee kun je nou én je landbouw dienen (…) en is de verziltingssituatie zo gunstig mogelijk?"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Dit onderzoek, en ook de communicatie over de relatie drainage/verzilting zou zo snel mogelijk moeten geschieden. "*Het is van levensbelang, ook voor die agrariërs dat wij daar gewoon over communiceren, en dat er onderzoek komt van hoe belangrijk drainage is ten opzichte van wat er in je bodem gebeurd, van wat er met je zout gebeurd"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Wanneer meer bekend zou worden over deze relatie kunnen op termijn, wanneer de buizen toch aan vervanging toe zijn, drainagebuizen 'zoetwaterlensbewust'- dus op de juiste diepte - de bodem in. *"Er wordt toch af en toe geïnvesteerd in drainage (…) Als je een heel perceel net gedaan hebt en je moet dan weer, dan is dat natuurlijk heel slecht, maar als je in je afsluitingstermijn op een gegeven moment aan nieuwe toe bent, dan is het niet zo erg"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Tegelijkertijd is het volgens hen belangrijk te erkennen dat ook deze maatregel niet een panacee is. *"Waarschijnlijk moet hij [de agrariër] ook een stukje vernatting accepteren. Die drainage ligt redelijk optimaal, dus alles wat je doet zal waarschijnlijk een verslechtering met zich meebrengen als het gaat om op het land kunnen en dat soort zaken"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Bovendien geven beleidsmedewerkers aan dat het naar de agrariërs toe ook enigszins een lastig verhaal is om uit te leggen, juist omdat vanuit de overheid winningen worden toegestaan die het proces van verzilting versterken. *"Aan de ene kant moet die boer accepteren dat hij minder drooglegging krijgt, en dat hij beter omgaat met zijn water. (…) Van de andere kant zien ze dus dat de rijksoverheid allerlei voorzieningen toestaat waardoor je bodemdaling krijgt, en noodgedwongen peilverlaging, en dus dingen doet die hun in wezen verder van huis helpen. Dat is wrang (…) Dat is wel een beetje een moeilijk verhaal natuurlijk"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Bovendien is men ervan bewust dat een aangepaste drainage ook maar tot een bepaalde mate een oplossing voor het probleem is. *"Ergens komt er een moment dat je eigenlijk noodgedwongen met je peilen omlaag moet. Je moet toch die functie bedienen, en die functie is landbouw (…) Want uiteindelijk dient drainage natuurlijk het doel dat het land enigszins bewerkbaar is. Als je dus zo draineert dat je dat doel voorbij schiet, dan is het fantastisch dat je een zoetwaterlens hebt, maar dat je vervolgens geen gewas kunt verbouwen omdat je nooit kunt oogsten of kunt zaaien, dan ben je natuurlijk vanuit landbouwbegrippen natuurlijk nog steeds helemaal nergens"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Waar de Friese beleidsmedewerkers de nadruk sterk legden op drainage, lag in Groningen de meeste focus op de aanvoer van zoet water om verzilting tegen te gaan. Op dit moment, zo geven zij aan, is er nog genoeg zoet water. *"Op dit moment gaat er nog heel veel de Noordzee in: 800 tot 1000 kuub"* (beleidsmedewerker Groningen). Het is huns inziens echter denkbaar dat door klimaatverandering in de toekomst de toevoer onder druk kan komen te staan. *"Als het klimaat droger wordt, dan kun je overleggen wat je wil, maar dan komt er ook minder Rijnwater"* (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Daar komt nog bij dat volgens de beleidsmedewerkers de landbouw, als een watertekort zich voordoet alles behalve bovenaan het lijstje van de verdringingsreeks staat. *"Volgens mij is de eerste die afvalt in het riedeltje is ongeveer doorspoelen"* (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Het zou in die omstandigheden van belang kunnen worden om efficiënter met water om te gaan, of het zelfs op te vangen c.q. op te slaan. Daarom, zo gaf weer een andere beleidsmedewerker aan, zou een situatie kunnen ontstaan waarin het zinvol is bekkens met zoet water te maken. *"Als je steeds in juli niet meer voldoende water hebt, o.a. om door te spoelen, dan moet je misschien een groot spaarbekken maken en dat gebruik je ook bij wateroverlast"* (beleidsmedewerker Groningen). Vanwege de hoge kosten van die bekkens zou echter eerst moeten worden gekeken naar alternatieve manieren om het zoete water langer vast te houden en naar manieren om efficiënter met het aanwezige zoete water om te gaan. Andere verwachten, zoals ook al naar voren is gekomen in het hoofdstuk over de toekomst, dat de kosten van het blijven doorspoelen in combinatie met bijvoorbeeld spaarbekkens zo hoog zouden kunnen uitpakken dat zij twijfelen aan de kosteneffectiviteit. *"Die discussie over kosteneffectiviteit. Die moeten wij intern toch wel aangaan vind ik (…)*

Als je inhoudelijk zegt van het levert niets op, dan moet je die discussie ook eens op bestuurlijk niveau brengen" (beleidsmedewerker Gronings waterschap).

De agrariërs hebben over het algemeen een heel groot vertrouwen in technische oplossingen. Hiermee kunnen volgens hen (de gevolgen van) verzilting, in ieder geval voor een groot gedeelte, tegen worden gehouden. *"Het is een probleem dat komt op je af, maar je kan het tackelen hebben wij het idee. (…) ik wil niet zeggen dat hier ook een zilt stukje grond komt"* (agrariër Groningen). Maar dat getracht moet worden deze processen zoveel mogelijk tegen te gaan is voor hen evident. *"Wereldwijd gezien is het van groot belang dat wij de voedselvoorziening op peil houden. Daar werken al onze collega's aan mee, de telers (…) Maar we moeten wel zien dat we het hier zo lang mogelijk makkelijk houden"* (agrariër Groningen). Volgens de meeste agrariërs moet ,gegeven het feit dat er in Nederland relatief zoveel zoet water is, en er nog zoveel van dat zoete water de Noordzee instroomt, het zeer goed mogelijk zijn aan oplossingen te werken. *"We zijn in de gezegende omstandigheid dat we veel zoet water krijgen jaarlijks. Als je dat dan via een verfijnd systeem kunt verdelen, dat is dan een heel belangrijke omstandigheid. En voor ons een belangrijke productievoorwaarde dat het waterschap daarin blijft investeren. Dat lijkt mij op zich wel een voor de hand liggende optie. Je pompt niet vijf kilometer de berg op. Het zijn heel kleine hoogteverschillen die je moet overbruggen"* (secretaris LTO-Noord). Veel minder vertrouwen hebben zij echter of deze, in hun ogen zeer wel mogelijke, technische maatregelen daadwerkelijk toegepast zullen worden. Er bestaat zelfs een grote vrees dat dit soort maatregelen niet genomen zullen worden, daar waar dat huns inziens vroeger zonder twijfel wel zou gebeuren. *"Je ziet nu veel meer een trend van hoe zouden we het doen als we het gewoon laten gebeuren (…) Ideeën van, laat het water maar, de zeedijk weg, laat het de provincie maar inkomen. Hoe groot is de schade dan? Dus men heeft een heel andere manier van denken. Als je aan dat soort dingen denkt heb je alleen maar een grote kraan nodig om de dijk door te steken. Dan heb je niet een techniek nodig om dingen te bouwen. Je hoeft niet te bouwen maar alleen maar af te breken"* (agrariër Groningen).

Veel bij dit onderzoek betrokken bestuurders, zeker bij de provincies, hebben echter te kennen gegeven dat zij alles behalve gelaten toe te willen kijken hoe het proces van verzilting zich zal voltrekken. *"Sommige mensen zeggen je moet het ook niet tegen willen houden, dat willen wij wel. We willen dit landbouwgebied niet opofferen aan de verzilting (…) Als het enigszins kan moet je die landbouw daar proberen te handhaven"* (gedeputeerde provincie Groningen). Diezelfde lijn werd ook door enkele waterschapsbestuurders aangehouden. *"Mijn voorkeur gaat uit naar mitigatie om te behouden wat je hebt (…) dus dat je als waterbeheerder probeert je systeem zo lang mogelijk overeind te houden"* (DB-lid Wetterskip Fryslân). Over de mogelijkheden om verzilting tegen te gaan bestaan onder de bestuurders verschillende ideeën. Enkele zijn hier relatief optimistisch over, ook wanneer bijvoorbeeld de Noordelijke provincies in de toekomst minder IJsselmeerwater zouden kunnen verwachten. *"Wij gaan er van uit, en daar houden we ook aan vast, dat het zoet IJsselmeerwater, zoals ooit is afgesproken en geregeld, dat dat voor die doorspoeling gebruikt mag worden. Er is in Nederland een discussie aan de gang van hebben we nog genoeg zoet water voor de toekomst, en hoe verdelen we dat over het land. En als daaruit zou komen dat het zoet water van het IJsselmeer niet meer door Friesland en Groningen richting de Veenkoloniën mag worden gepompt (…) zal er wel wat veranderen, maar dat betekent dat we het nog goed met technische maatregelen kunnen oplossen"* (gedeputeerde provincie Groningen). Andere bestuurders zien vooral heil in het beter verdelen van het aanwezige zoete water in combinatie met het efficiënter omgaan met water. *"Ik denk dat als we er niets aan doen dat we nog steeds voldoende zoetwater in Nederland hebben om eigenlijk alles mee te doen.*

Het is alleen dat je het probleem krijgt dat je het niet overal op de plek krijgt waar het zou moeten zijn" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest).Weer andere bestuurders hebben het idee dat vooral met het aanpassen van de peilen winst kan worden behaald. Net als de vrees die heerst bij sommige beleidsmedewerkers, speelt ook bij enkele bestuurders de angst dat door bodemdaling als gevolg van zout en gaswinning het verhaal hierover naar de agrariërs toe niet eenvoudig is.

Tot slot is het van belang op te merken dat niet álle bestuurders even optimistisch zijn over de mogelijkheden verzilting werkelijk tegen te gaan. Zo geeft een bestuurder aan dat hij van inziens is dat verzilting toe zal nemen behalve wanneer hele rigoureuze, zeer kostbare en naar alle waarschijnlijkheid volstrekt irreële maatregelen worden genomen zoals het inpolderen van de Waddenzee of het slaan van hele diepe damwanden. *"Echt tegengaan kunnen we het niet. Het zal optreden. En het zal heviger worden. Ja, we kunnen het tegengaan. Technisch kan alles, maar dat kost ontzettend veel geld. Je zou hele diepe damwanden in de grond kunnen slaan (…) maar dat zou je dan over een enorme lengte moeten doen. Dan hou je dit wel een beetje tegen. Dan gaat het er nog wel onderdoor maar dan heel vertraagd. Maar dat is gewoon niet economisch"* (DB-lid Hunze en Aa's).

Hoezeer de belanghebbenden ook geloof hechten in technische oplossingen en andere mitigerende maatregelen, iedereen is ervan overtuigd dat tegengaan nooit het enige spoor mag zijn en dat tegelijkertijd ook aan adaptatiemaatregelen moet worden gewerkt. *"Je weet van 'in die periode houdt het een keer op' en dan mag je met mitigatie geen oogkleppen opdoen. In feite moet je een tweesporenbeleid voeren"* (DB-lid Wetterskip Fryslân). Soortgelijke uitspraken werden gedaan door de beleidsmedewerkers en agrariërs. *" Ik denk dat verzilting (…) gewoon doorgaat. Daar staan dan tegenover dat je maatregelen moet nemen wil je landbouw de kans geven om aan te passen, dat je maatregelen neemt om die verzilting tegen te gaan. Daarnaast is het gewoon de opgave om te proberen een stuk aanpassing te realiseren, dus het is een tweezijdig verhaal"* (agrariër Groningen). In het volgende hoofdstuk wordt uitgebreid ingegaan op de manieren die de betrokkenen voor ogen hebben hoe in de toekomst met ziltere omstandigheden kan worden omgegaan.

6 AANPASSING AAN VERZILTING

Je moet niet denken dat je al het zout gewoon aan de andere kant van de dijk houdt. Dat is gewoon een illusie, zo werkt dat niet
(agrariër Groningen)

Zoals heel duidelijk blijkt uit de voorgaande hoofdstukken delen alle agrariërs de opvatting dat mitigatie eerste prioriteit is en moet blijven. "In beperkte mate kunnen we daar op inspelen, maar het blijft noodzakelijk om die verzilting zoveel mogelijk tegen te gaan" (agrariër Groningen). Dit wil echter allerminst zeggen dat zij het idee hebben dat hiermee de kous af zou zijn. Ze hebben wel degelijk het idee dat ook naar aanpassingsrichtingen gezocht kan en moet worden. "Je moet het een [mitigatie] én het ander [adaptatie] doen. Je moet het ene niet nalaten, maar het andere ook doen" (agrariër Groningen). Want, zo is toch wel de opvatting, vroeg of laat zal verzilting toenemen. "Je kunt niet zeggen wij zijn tegen verzilting dus dat gebeurd niet. Nee dat komt. Je moet er op inspelen (agrariër Groningen).

Ideeën over hoe aan te passen aan verzilting zijn er velen. Allereerst zijn er de ideeën voor de teelt van zilte gewassen. Echter, zoals in het hoofdstuk 'Verzilting: fenomeen, kans of probleem?' al naar voren is gekomen, heeft niemand het idee dat op korte of zelfs de middellange termijn dit soort producten op grote schaal verbouwd, laat staan vermarkt of geëxporteerd kunnen worden. De meeste scepsis ten aanzien van deze producten leeft er onder de agrariërs en de gedeputeerden. Voor hen is aanpassen aan verzilting veelal slechts een allerlaatste redmiddel en moet in principe de meeste aandacht blijven gaan naar het tegengaan van verzilting. Het is volgens hen namelijk nog maar zeer de vraag, mocht de teelt van zilte gewassen al mogelijk zijn, in hoeverre deze werkelijk een vervanging kunnen zijn van de huidige teelt. "Je kunt wel een product bedenken wat je kunt gaan verbouwen, maar er moet ook markt voor zijn. (…) Ik zou het ontzettend jammer vinden als er niet een nieuw exportproduct dan voor in de plaats komt voor wat we aan pootaardappelen kwijtraken" (gedeputeerde Provincie Friesland).

Ook de beleidsmedewerkers uit de noordelijke provincies zien vooral perspectief in de aanpassing van bestaande gewassen aan een situatie van een toenemende verzilting. Vooralsnog zien zij veel minder heil in de overstap op bijvoorbeeld zilte gewassen. Zij achten de mogelijkheden die er nu zijn voor zilte teelt enkel mogelijk op zeer kleine schaal. "Die bijeenkomst in Ferwert, daar was een boer uit Zeeland die lamsoor teelde, en sommige mensen komen dan van 'zie je wel, daar kan het ook!'. Hoeveel had hij ook alweer? (…) een halve hectare. Wij hebben tienduizend hectare (…) perspectief om op een andere teelt over te stappen in economisch overzicht is er op het moment nog niet" (beleidsmedewerker Friesland). Op lange termijn sluiten zij echter allerminst uit dat de huidige vorm van akkerbouw verder zal krimpen en vervangen zal worden door ofwel veehouderij of de teelt van andere gewassen. Zij juichen het dan ook van harte toe dat er gepionierd wordt met alternatieve producten. Veel minder heil zien zij echter in een model waarop op grote schaal naar nieuwe kansen gezocht zou gaan worden. "Het is ook goed dat er een aantal pionieren (…) Die hebben daar plezier in en die krijgen er energie uit, en ze doen uiteindelijk de markt een dienst, want die komen verder (…) ze zijn heel belangrijk, maar je kan niet met de hele wereld gaan pionieren. Dat werkt gewoon niet" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Opvallend is dat deze scepsis tot op bepaalde hoogte ook gedeeld wordt door de ondernemer die reeds zelf zilte gewassen teelt. "De lastigheid zit hem in de kilo's per hectare (…)De noodzakelijke opbrengstprijs, is dat reëel haalbaar? Daar heb ik nog wel wat vragen bij" (agrariër verzilte gewassen).

Wat worden dan wel als reële aanpassingen gezien? Veel baat wordt verwacht van de veredeling van gangbare gewassen. Volgens de Groningse agrariërs is er is veel potentie om te experimenteren met zouttolerante en waterefficiënte gewassen, maar dan van de gangbare gewassen. Dus het zoeken naar bijvoorbeeld een aardappel die minder stressgevoelig is. Veel agrariërs kennen ook onderzoeken waar naar deze aspecten gekeken wordt. Zo wees een van de deelnemers op een onderzoek naar de gevoeligheid van aardappels voor hagel en stormschade door een grote verzekeraar. Hieruit zou blijken dat een belangrijk element binnen deze gevoeligheid de beworteldiepte is, een diepte die ook met de gevoeligheid van verzilting te maken heeft. "Waarom is de ene aardappel meer stressgevoelig als de ander? (…)Daar ligt dus de link met bewortelingsdiepte (…) Een Adria die wortelt heel diep, dat is bekend. Sommige rassen zitten heel oppervlakkig" (agrariër Groningen). Volgens enkele beleidsmedewerkers zouden agrariërs zich ook kunnen aanpassen door reeds bestaande gewassen te gebruiken die relatief minder gevoelig zijn voor wat hogere chloridengehaltes. "Wanneer planten niet meer willen, de aardappel wil niet meer, kun je nog wel spelt verbouwen, en bieten en nog heel veel gewassen" (beleidsmedewerker Groningen).

Het meeste heil zien de agrariërs in veredeling van gewassen waardoor ze meer zoutresistent worden. Hoewel dit iets is van lange adem wordt de kans groot geacht dat dit in de toekomst zeker mogelijk moet zijn. Belangrijke opmerking hierbij is wel dat om een werkelijke aanpassing te maken het hele productiepakket moet worden aangepast. Een zoutresistente aardappel zou natuurlijk winst betekenen, maar zeker nog geen totaaloplossing, aangezien agrariërs rouleren met gewassen. Door kruising van gangbare gewassen, zo wordt verwacht, zou een hogere zouttolerantie kunnen worden gerealiseerd. Zo werd een voorbeeld gegeven van de biet. "Je hebt een strandbiet, die groeit op de afsluitdijk. Ook op verschillende schorren, op Texel en die krijgt af en toe een stukje stuifwater, zout stuifwater over zijn plant. Die wordt ook af en toe overspoeld door zout water, dus die krijgt het ook op zijn wortels. Die strandbiet, de genen vallen misschien in een suikerbiet in te kruisen. Het zijn broertjes van elkaar. Dat moet niet al te ingewikkeld zijn" (agrariër verzilte gewassen). Ook HZPC is hoopvol over lopende onderzoeken waarin wordt gezocht naar aardappels die een hogere zouttolerantie hebben. "Dat is niet eenvoudig, er zit niet een heel grote variatie in, maar er is wel wat te halen denk ik. (…) Één van onze veredelingsdoelstellingen is wel zouttolerantere aardappel te kweken" (General Manager HZPC). Weliswaar worden deze onderzoeken, zoals eerder is beschreven, in de eerste plaats gedaan met het oog op de afzetmarkten, maar het zou ook betekenen dat de gronden in Noord-Nederland bij situatie van verzilting bruikbaar blijven. "Zodra je dat hebt [een zoutresistente aardappel], kun je naar die gebieden toe die ietwat verzilt zijn. Maar je kunt ook [hier] de verzilting iets meer tolereren. Dan kan die teler ook iets makkelijker bepaalde vormen van oppervlaktewater die iets zout zijn gebruiken" (General Manager HZPC).

Een ander mogelijk spoor is de toepassing van genetische modificatie. Zowel de agrarische sector als HZPC verwacht, dat mocht dat in de toekomst de Europese en Nationale wetgeving worden aangepast en de teelt van GMO's toegelaten, behalve veredeling ook genetische modificatie in theorie een oplossing zou kunnen bieden. Echter wat uit dit onderzoek naar voren is gekomen is dat vooral HZPC positief over deze ontwikkelingen is. "Als je zegt van we nemen een zouttolerant gen uit een zeekraal of noem maar wat en dat in een aardappel te zetten (…) dan creëer je genetische variatie die niet van nature in het soort aardappel aanwezig is. Dan heb je in één keer weer een heleboel mogelijkheden (…) dat is een kans die je zou willen" (General Manager HZPC). Bij de agrariërs roept dit veel minder enthousiasme op, vooral vanwege de angst voor een monopolie van een grote multinational waar men dan als ondernemer afhankelijk van zou kunnen worden.

"Waar ik wel bang voor ben is dat één of andere multinational genetisch gaat manipuleren en dat je daar aan vastzit. Want dat geluk hebben we nog, dat die aardappel vrij hier is" (agrariër Groningen).

Ook de waterschapsbestuurders zijn van mening dat zij het probleem van verzilting niet (alleen) kunnen oplossen en dat dus ook aan aanpassingen gedacht moet worden. Veredelen richting een grotere zouttolerantie staat hierbij ook bij hen centraal. Tevens is volgens hen het streven naar een grotere waterefficiëntie een belangrijke pijler. "Efficiënt omgaan met water kan denk ik nog een heleboel opleveren. Kijk, in een land als Israël wordt bijna alles met druppelbevloeiing gedaan" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Tegelijkertijd geeft een van hen aan dat de noodzaak tot waterefficiëntie lastig te communiceren is zolang er water in overvloed aanwezig is. "Het probleem moet zich voordoen, of dreigen voor te doen, voordat het echt in beweging gaat komen. (…) We hebben in de afgelopen tien jaar twee redelijke droge zomers gehad. Toen is (…) onze boezem altijd op peil gebleven. (…) Om maar eens even aan te geven dat het zelfs in de droge zomers hier geen item was" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). HZPC ziet daarentegen relatief weinig kansen in waterefficiëntie. Aardappelen zouden in verhouding tot andere gewassen reeds zeer waterefficiënt zijn.

Hoewel, zoals we gezien hebben ook de agrariërs uit Groningen grotendeels overtuigd zijn dat aanpassing aan een toenemende verzilting mogelijk en noodzakelijk is, ervaren zij dit aanpassen als een dilemma. Een dilemma van hoe ver – en wanneer – ga je je als agrariër aanpassen. Het gebrek aan vertrouwen in de overheid speelt hier een centrale factor. Wat duidelijk naar voren is gekomen is dat de agrariërs op zijn minst twijfelen aan de werkelijke intenties van de overheid. Is de overheid er om de agrariërs te ondersteunen of wil men stilletjes de hele sector de nek omdraaien? Men is hier nog niet zo zeker over. Het gevaar dat men ervaart is dat, wanneer de sector zich met veel pijn en moeite zal aanpassen, de overheid zal concluderen dat verzilting klaarblijkelijk geen probleem vormt en dat men dus de inspanningen om (de effecten) van verzilting tegen te gaan zal terugschroeven. Dit terwijl agrariërs tot op een zekere hoogte zich zeker kunnen en willen aanpassen. "We doen ons best om binnen de mogelijkheden aanpassingen te maken. Dat is een inspanning die je als landbouwer op je neemt. Je weet dat de wereld niet stilstaat, dat dingen veranderen. Dat is altijd zo geweest" (agrariër Groningen). Wantrouwen maakt dat aanpassingen die op zich wel gemaakt kunnen worden wellicht toch achterwege blijven. Zo geeft een agrariër uit Groningen over het aanpassen aan verzilting het volgende aan: "Er wordt altijd gezegd van 'jullie zijn conservatief en jullie doen niks zelf' [terwijl] je wilt wel [aanpassen], en bovendien geeft het ook perspectieven (...) Het is gewoon een spagaat waar je in zit. Want op het moment dat je zegt dat je daarin slaagt, dat je vorderingen maakt, (..) zegt de politiek in Den Haag, zie je wel, geen probleem, ze hebben het al geregeld" (agrariër Groningen). Dit dilemma wordt ook door de andere Groningse agrariërs herkend. "Dan krijg je natuurlijk van 'dat doen jullie al, dus dan kunnen we ook weer wat meer zout inlaten, dan hoeven we ook niet zoveel onkosten te maken door al dat zoete water" (agrariër Groningen).

Hoe in de Haagse politiek de beelden zijn over het aanpassingsvermogen van agrariërs is binnen dit onderzoek niet onderzocht. Wel hebben de bestuurders en beleidsmedewerkers van de noordelijke provincies en waterschappen zich uitgelaten over hun verwachtingen over het aanpassingsvermogen van agrariërs. Het beeld wat hieruit naar voren komt is dat zij allen het idee hebben dat over het algemeen de aanpassingscapaciteit van agrariërs wordt onderschat, terwijl zij daar zelf wel een positief beeld over hebben. "Er wordt wel eens gekeken naar boeren dat ze star en onflexibel zijn en niets willen.

Mijn ervaring is dat boeren juist heel erg innovatief gericht zijn, en juist heel erg gericht zijn op aanpassen, op kijken naar kansen" (gedeputeerde Provincie Friesland). De bij dit onderzoek betrokken belanghebbenden hebben dus wel het beeld dat agrariërs zeer wel kunnen en willen veranderen. "Het is een fabeltje dat een boer niet wil veranderen (…) boeren zijn op zich best bereid om te veranderen (…) Je ziet dat ook hier de teelten in de loop van de jaren veranderd zijn" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Onder de Friese beleidsmedewerkers bestaat wellicht nog wel het meeste begrip voor de positie van de boeren. "Die boer wil best wel adaptief op de veranderende omstandigheden inspelen als hem dat ook perspectief biedt. (…) [Maar] het is gewoon nog niet zout genoeg om overal lamsoor of vissen te gaan telen. En het kan financieel niet uit. Dus hij heeft (…) afgezien van op hele kleine schaal (…) op dit moment geen reëel alternatief" (beleidsmedewerker Friesland).

Ook de Groningse beleidsmedewerkers denken dat veredeling van gewassen, zoals zoutbestendige aardappels, van groot belang zijn in de aanpassing. Echter aangezien dit veel tijd vergt moet volgens enkelen van hen ook aan andere vormen van aanpassing worden gedacht. Een deel van de aanpassing zou bijvoorbeeld een geografische aanpassing kunnen zijn, of m.a.w., de verplaatsing van gevoelige gewassen naar de minst verzilte gronden, en andersom. Een andere genoemde vorm van mogelijke aanpassing is het stoppen van de teelt van bepaalde gewassen, of het afstappen van de teelt op de volle grond en in plaats daarvan telen in meer gecontroleerde omgevingen. Ook dit soort ideeën zouden volgens hen uitgewerkt moeten worden. "Je moet niet zitten wachten. Ik bedoel met die veredeling dat kost ook heel veel tijd. Volgens mij moet je wel dat soort onderzoeken doen" (beleidsmedewerker Gronings waterschap).

Tot slot werd zowel door beleidsmedewerkers als door agrariërs er vaak op gewezen dat ook van het buitenland geleerd zou kunnen worden over hoe het mogelijk is aan te passen. Dat in sommige landen verzilting een fenomeen is dat (al) een veel grotere rol speelt dan in Nederland lijkt eenieder zich bewust. "Verzilting is natuurlijk niet alleen een probleem wat zich hier in noord Groningen en langs de kuststreek van Nederland voordoet. (…) wordt er ook gekeken naar ervaringen van bijvoorbeeld in Egypte, Israël, of dat soort landen?" (agrariër Groningen). Samenvattend zijn de meeste belanghebbenden, hoewel zij in grote meerderheid blijven pleiten voor in principe zoveel mogelijk mitigatie, ook wat betreft de aanpassingsmogelijkheden op termijn over het algemeen voorzichtig optimistisch. De teelt van zilte gewassen op grote schaal lijkt echter niet de oplossing. Gelukkig is duidelijk naar voren gekomen dat aanpassing ook op heel veel andere manieren kan. De wil om aan te passen en niet bij de pakken neer te zitten is in ieder geval alom aanwezig. "Je moet vooruit blijven kijken. En niet bang zijn voor de toekomst" (agrariër Groningen).

7 WIE IS ER AAN ZET?

In feite moet je naast elkaar staan om zo'n probleem te tackelen
(agrariër Groningen)

In de voorgaande hoofdstukken is duidelijk geworden dat de belanghebbenden van mening zijn dat zowel mitigatie- als adaptatiemaatregelen moeten worden onderzocht en/of ingezet, om de voorspelde toenemende verzilting het hoofd te kunnen bieden. De vraag die in dit hoofdstuk centraal staat is wie volgens wie wat zou moeten doen.

Agrariërs zien vooral een belangrijke verantwoordelijkheid voor de waterschappen. "De ondernemer betaalt het waterschap om het water te beheren. Dat hij droge voeten houdt en dat hij voldoende slootwater houdt. Het waterschap is de instantie die er verantwoordelijk voor is" (agrariër Friesland). Daar waar het specifiek gaat over verzilting hebben waterschappen volgens de agrariërs de verantwoordelijkheid om de (gevolgen van) verzilting zo lang mogelijk tegen te gaan, en tegelijkertijd duidelijkheid te creëren naar de toekomst toe. "De waterschappen kunnen natuurlijk altijd hun best doen om het zo lang mogelijk uit te stellen, of om gebieden aan te wijzen van, die houden we niet, maar die andere houden we wel zoet" (agrariër Groningen). Het blijven doorspoelen zien de agrariërs als de belangrijkste taak. Om dit in de toekomst te kunnen blijven garanderen zouden de waterschappen, maar ook de provincies, naar de mening van veel agrariërs, en met name ook in de ogen van de LTO, veel sterker moeten inzetten op de toekomstige beschikbaarheid van zoetwater. "Het valt mij wel op dat er elke keer door de noordelijke bestuurders wordt gedacht in een soort aftocht, zo van we moeten het IJsselmeer opgeven. Het wordt al opgegeven lijkt het wel. Dan denk ik van, het zijn de regionale overheden en provincies en waterschappen die in mijn beleving gewoon moeten staan voor het belang van zoetwatervoorziening" (secretaris LTO-Noord).

Voorts zien de agrariërs een belangrijke taak voor de overheid in het faciliteren van onderzoek. In de eerste plaats zouden zij moeten investeren in onderzoek wat meer duidelijkheid over de werkelijke vooruitzichten van verzilting moet geven. Een tweede lijn van onderzoek waarvan de agrariërs vinden dat de overheid zou moet investeren is de lijn waar het gaat over de aanpassingsmogelijkheden voor de agrarische sector, voornamelijk onderzoek waarin gekeken wordt naar het zouttoleranter maken van de gangbare landbouwgewassen. "Die kosten die we nu maken met kweekwerk, het onderzoekswerk en dat zoeken naar gewassen die zouttolerant zijn. Daar zou je een programma van 30 jaar van het ministerie op moeten kunnen zetten" (agrariër Friesland). Dit neemt niet weg dat het gros van de agrariërs niet ook het idee heeft dat zijzelf als sector helemaal geen actie hoeven te nemen, al vinden een aantal agrariërs dat vooral landbouworganisaties aan de lat staan, en niet zozeer de individuele ondernemer. "Volgens mij heeft iedere ondernemer zoiets van ik ben met mijn bedrijf bezig en ik volg het op afstand, en ik ben aangesloten bij een coöperatie die zich daar indirect mee bezig houdt van hoe ontwikkelt zich dit" (agrariër Friesland). Maar voor het grote merendeel heerst het gevoel dat iedereen zijn eigen verantwoordelijkheid heeft. "Ik denk dat de sector die verantwoordelijkheid vanzelf krijgt (…) Alleen het is mooier als we van tevoren een beetje meedenken. Dan om je veel eerder tot een oplossing" (agrariër Groningen). Het gevoel dat iedereen moet meewerken aan een oplossing heerst niet alleen bij de agrariërs, vrijwel alle betrokkenen zijn van mening dat verzilting een vraagstuk is wat gezamenlijk moet worden aangepakt.

Het waterschap voelt zich verantwoordelijk voor een robuust watersysteem, nu en in de toekomst. "Wij moeten functies bedienen, dat is onze taak als waterschap. En de provincie bepaalt de functies. Er even van uitgaande dat de huidige functies zullen blijven, moeten wij dus onze uiterste best doen om er voor te zorgen dat wij die functies zo goed mogelijk kunnen bedienen. Dan zullen wij die maatregelen proberen te bedenken die dat op dat moment ook kunnen realiseren" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Vanuit het waterschap wordt aangegeven dat zij op dit moment voornamelijk door middel van doorspoeling en peilbeheer kunnen trachten (de negatieve gevolgen) van verzilting zo veel mogelijk tegen te gaan. Naar de toekomst toe verwachten zij ook van de agrariërs een constructieve houding, een houding die zij tot op heden nog wel eens missen. "Wij kunnen (…) die verzilting zo lang mogelijk buiten de deur houden, maar aan de andere kant zullen we van de boer vragen dat hij meebeweegt in de maatregelen die wij dus zullen moeten nemen. Nu is het meestal zo dat op het moment dat wij ook maar iets voorstellen in die richting, dan zit de hele agrarische sector boven in de pen om te schrijven dat het allemaal niet kan" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Het doen en faciliteren van onderzoek zien de waterschappen misschien wel als hun belangrijkste verantwoordelijkheid betreffende verzilting. Zo gaf een bestuurder aan dat zonder kennis het heel lastig is de juiste maatregelen te nemen, bijvoorbeeld daar waar het gaat om de invloed en samenhang van peilbesluiten en verzilting op de lange termijn. "Zonder daar rekening mee te houden maak je het misschien wel een periode korter waarop je die functie landbouw overeind zou kunnen houden (…) ik vind dat je de verantwoordelijkheid hebt om nu te weten wat er de komende vijftig jaar gaat gebeuren (…) Wij zijn nu kennis aan het verzamelen, en ik denk dat dat heel welkom is, dat je nu nog te weinig weet.(…) Hoe ver zit dat zout? Die kennis op het gebied van verzilting, daar moeten we aan werken, om op die manier te kunnen onderbouwen van wat zijn geen-spijtoplossingen en moeten we morgen al denken aan zoute teelt bij wijze van spreken" (DB-lid Wetterskip Fryslân). Maar ook de beleidsmedewerkers hameren erop dat kennis opdoen cruciaal is en blijft. "Je moet kennis opdoen om te weten hoe je dat "handelen" moet. Dus hoe je daar met je waterbeheer op in moet spelen (…) Daar hebben wij meer kennis voor nodig. We besteden er op dit moment behoorlijk wat aandacht aan en die aandacht mag wel blijven denk ik de komende jaren" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Binnen de provincies leeft in ieder geval de veronderstelling dat waterschappen actief met het vraagstuk van verzilting bezig zijn. "Die zijn er zeker mee bezig. Ons waterschap in elk geval wel. Absoluut. Dat is nu vooral gericht op het behoud van de mogelijkheden die we nu hebben. En als je de toekomst gaat verkennen, wat gaat het nu worden, hoe zout gaat het worden, hoe snel?" (gedeputeerde Provincie Friesland).

Gemeentes hebben, naar inzien van de bestuurders van de provincies en de waterschappen, weinig oog voor verzilting. "Er zijn individueel hele grote verschillen (maar) voor de meeste gemeentes is water nog steeds te veel een ver van mijn bed show (…) Ik hoor niet heel veel wethouders over verzilting" (gedeputeerde Provincie Friesland). "De deskundigheid van een gemeentelijk apparaat is op dit gebied bijna nul. Als het meezit hebben ze één mannetje die er verstand van heeft" (DB-lid Hunze en Aa's). Dat gemeenten weinig aandacht voor verzilting hebben is volgens hen behalve begrijpelijk ook niet echt een probleem. "De gemeenten kunnen er niet voor zorgen dat het IJsselmeer water hier richting Groningen komt, dat moeten de provincie en de waterschappen doen" (gedeputeerde provincie Groningen). Dit ligt anders daar waar het gaat over het nationale niveau. Volgens meerdere bestuurders heeft ook de Rijksoverheid verzilting nauwelijks op het netvlies staan. Anders dan waar het gaat over de gemeenten, wordt de afwezigheid van verzilting op de nationale agenda veelal als ongewenst gezien. "Kijk we hebben het deltaprogramma.

Dat gaat heel erg over waterveiligheid, en we hebben de kaderrichtlijn water, dat gaat heel erg over schoon water, maar de verzilting, daar heb ik niet het idee bij dat de rijksoverheid daar nou echt zo mee bezig is. En dat zal op zich wel goed zijn als daar ook oog voor was" (gedeputeerde Provincie Friesland). Het feit dat de concessies voor zout- en gaswinning, en dus indirect de keuze hoezeer bodemdaling (extra) zal optreden, op nationaal niveau worden genomen, speelt hierbij een belangrijke rol.

De provincie zelf ziet het als haar verantwoordelijkheid om op basis van brede afwegingen randvoorwaarden vast te stellen. Hierin zijn zij erg afhankelijk van de informatie van het waterschap. Het waterschap is vervolgens verantwoordelijk om binnen de randvoorwaarden te blijven t.a.v. bijvoorbeeld (de aanvoer van) zoet water. Het is dan vervolgens de verantwoordelijkheid van de agrariërs om afhankelijk van de gestelde randvoorwaarden keuzen te maken. "We hebben helemaal niet de bevoegdheid om een boer te verbieden iets te telen, of te dwingen om iets wel te telen. Wij hebben alleen de bevoegdheid om voor bepaalde randvoorwaarden te zorgen" (beleidsmedewerker Friesland). Ook het waterschap ziet het helder vaststellen van randvoorwaarden, en daarmee het verwachtingsniveau van wat de agrariër mag verwachten en wat niet, als heel belangrijk. "Dat is dan de verantwoordelijkheid om goed vast te leggen wat je wel en wat je niet levert. Ik denk dat dat de verantwoordelijkheid is van zowel de provincie als het waterschap, dat je daar helder in bent. (…) Op een gegeven moment zeg je gewoon, alles afwegende kiezen we in dit peilvak voor 60. En als een boer dan toch nog maïs wil gaan telen, moet hij vooral proberen. En na een paar keer trekt hij zijn eigen conclusies" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Bestuurders zien een belangrijke verantwoordelijkheid voor landbouworganisaties. Deze zouden volgens hen vooral moeten kijken naar aanpassingsmogelijkheden. "Ik vind echt dat landbouworganisaties daar goed naar moeten kijken. Niet van gij zult en gij moet, maar (…) je hebt nu de tijd om er nog wat aan te doen. Om dingen te bedenken om wat anders te gaan doen. Die tijd moet je gewoon goed gebruiken" (gedeputeerde Provincie Friesland). Ook de Friese als Groningse beleidsmedewerkers zien het onderzoek doen naar aanpassingsmogelijkheden als grootste verantwoordelijkheid voor agrariërs. "De landbouw hoeft ook niet achterover te zitten (…) Dat zou ook een ontwikkeling kunnen zijn waar de sector zelf op in kan spelen" (beleidsmedewerker Groningen). Volgens hen zouden vooral landbouworganisaties, zoals LTO, moeten inspelen op de ontwikkelingen van verzilting. In hoeverre deze organisaties hier al mee bezig zijn, is voor de bestuurders grotendeels een onbekende. Enkele bestuurders hebben echter het gevoel dat landbouworganisaties zich op dit moment erg defensief opstellen en zich meer bezig houden met de verdediging van het zoete water dan met de kansen en mogelijkheden naar de toekomst toe. Het idee dat landbouworganisaties zich in de eerste plaats inzetten om het zoete water te behouden lijkt te kloppen. LTO-Noord bijvoorbeeld ziet de belangbehartiging voor het veiligstellen van zoet water als een zeer belangrijke verantwoordelijkheid. "Het veiligstellen van die waterstromen, dat is denk ik onze belangrijkste opgave. En daarnaast vind ik het gewoon ook wel heel erg belangrijk dat er gewerkt wordt aan innovatie" (secretaris LTO-Noord).

Toch is het te simpel te stellen dat het idee leeft dat agrariërs vooral zouden moeten inzetten op adaptatie en overheden op mitigatie. Zo zien veel overheden bijvoorbeeld ook verantwoordelijkheden om onderzoek naar adaptatie te faciliteren, en verwachten overheden van agrariërs, vooral daar waar het gaat om drainage, ook maatregelen die processen van verzilting tegen gaan. "Als je het hebt over dat ze bezig zijn met die detailontwerpen, hoe ga je met je drains om. Dat is een mitigerende maatregel. Die zoetwaterlens in takt houden" (beleidsmedewerker Friesland).

Wat betreft de ontwatering op perceelsniveau hebben agrariërs, volgens voornamelijk de Friese beleidsmedewerkers, een belangrijke taak. Zij zullen veel meer na moeten gaan denken over ontwatering. Niet langer kan bij deze beslissingen verzilting over het hoofd worden gezien. "In die zin dat de landbouw dus ook na gaat denken over de consequenties van hetgeen ze doen. Dat is in het verleden altijd gestuurd vanuit goede drooglegging, de drains zo diep mogelijk, zo snel mogelijk op het land. (…) Daar wordt dat hele effect van zoetwaterlenzen nooit in meegenomen. Het kan best zijn als je die dus in je hele afweging betrekt, dat je dan tot een ander optimum komt" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân).

Waar het gaat over het faciliteren van deze beslissingen zien de waterschappen weer een belangrijke taak voor henzelf. Tegelijkertijd bestaat het idee dat ook de overheid zou kunnen en moeten investeren in adaptatiemaatregelen. "Vanuit overheidswege zul je kennis en innovatie stimuleren en projecten subsidiëren (…) dat heb je in het veenweidegebied ook gezien. Ik denk dat die proeven er wel aan bijgedragen hebben dat een stuk van die koudwatervrees weggenomen is" (beleidsmedewerker Friesland). Het verzamelen van kennis zien de beleidsmedewerkers als een heel belangrijke verantwoordelijkheid. Zij zien hun taken zelfs breder dan dat. Juist door de overtuiging dat samen naar oplossingsrichtingen gewerkt moet worden achten zij ook het communiceren over en het delen van kennis als een cruciale taak. "Inderdaad ook die kennis delen. Dat de mensen die er iets mee moeten er ook iets mee kunnen (…) Wij kunnen ook niet helemaal alleen zeggen (…) dat het in traditionele sfeer niet meer haalbaar is om landbouw te doen, dus je hebt elkaar ook nodig denk ik om tot die conclusie te komen. (…)Dus daar zal energie in gestoken moeten worden om daar een denkproces op gang te brengen" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Ook bestuurders geven aan dit een belangrijke opdracht te vinden, zij het niet een hele gemakkelijke. "Het vertrouwen in onderzoek is soms mager. Als je het verkeerd brengt dan kan dat een heel verkeerd beeld opleveren en dan is de geloofwaardigheid weg (…). Ik denk dat we daar heel goed over na moeten denken hoe we daar mee naar buiten gaan treden" (DB-lid Wetterskip Fryslân).

Ondanks dat iedereen aangeeft dat samen moet worden gewerkt, leeft nog niet bij iedereen de overtuiging dat dit ook al daadwerkelijk gebeurt. "Wij kunnen het probleem, denk ik, niet alleen oplossen (…) dat zul je samen moeten doen. En of dat echt samen gebeurt of dat ieder daar voor zich nog wat over aan het nadenken is? Dat laatste zou wel eens het geval kunnen zijn" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Bij agrariërs leeft nog het sterkst het gevoel dat van samenwerking vooralsnog geen sprake is. "Je hebt nu het gevoel als landbouwer dat je tegenover die overheid staat. In feite moet je naast elkaar staan om zo'n probleem te tackelen" (agrariër Groningen).

8 VERZILTING IN PERSPECTIEF

Veiligheid tegen zee is nummer één (…) de angst voor verzilting staat daar een factor van vele malen minder als toekomstig probleem tegenover (waterschapsbestuurder)

In dit laatste hoofdstuk van dit rapport, waarin de percepties van zowel bestuurders, beleidsmedewerkers als agrariërs over verzilting uitgebreid aan de orde zijn geweest, zal worden stilgestaan bij het vraagstuk van verzilting in relatie tot andere vraagstukken, en worden de perspectieven over verzilting in perspectief geplaatst.

Zoals beschreven in het hoofdstuk over de toekomst van verzilting zien veel belanghebbenden verzilting voor een belangrijk deel als een gevolg van klimaatverandering. Dit betekent tegelijkertijd dat dit het probleem van de verzilting deels relativeert. Veiligheid en droge voeten, of zelfs afvoercapaciteit van akkerbouwland, zijn naar het idee van de betrokkenen vele malen belangrijker en dreigender dan verzilting. "Je kunt wel leuk over landbouw en natuur praten maar je hebt ook te maken met veiligheid, dat is heel primair.(…) als waterschap is onze primaire opdracht het garanderen van de veiligheid van de inwoners tegen het water" (DB-lid Hunze en Aa's). Een andere bestuurder is daar nog veel scherper in. "Verzilting is voor mij niet een vreselijk groot issue (…) De veiligheid tegen zee is nummer één, maar de veiligheid tegen overlast van te veel regenwater komt daar vrij snel achteraan. En dan moet ik heel eerlijk zeggen, de angst voor verzilting staat daar een factor van vele malen minder als toekomstig probleem tegenover, om gewoon de zaken waarmee je je mee bezig houdt in perspectief te zetten" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Meerdere agrariërs zelf denken er al net zo over. "Wanneer het [klimaatverandering] echt komt, dan gaan er grote veranderingen in de wereld plaatsvinden met stijging en noem maar op. Dan ontstaan er volstrekt andere situaties. Het [verzilting] zal dan ongetwijfeld een probleem zijn, maar ik denk dat er dan ook andere problemen zijn die iets meer prioriteit hebben" (agrariër Friesland).

Zoals in het hoofdstuk 'Verzilting actueel?' is besproken leeft onder enkele Groningse agrariërs het idee dat het probleem van verzilting wellicht onderschat wordt. "Zou het probleem ook niet groter zijn dan dat we denken? (…) Ik denk dat we er meer last van hebben dan dat we zelf weten" (agrariër Groningen). Onder de Friese agrariërs heerst veel meer het idee dat het gevaar van verzilting wellicht enigszins overschat wordt. "Loopt het wel zo'n vaart als dat er soms geschetst wordt. Kijk eerst eens of het echt meer wordt, of dat het inderdaad een bedreiging is die ons nooit zal bedreigen" (agrariër Friesland). Ook LTO-Noord heeft het idee dat het gevaar eerder overdreven dan onderschat wordt. "Ik heb twintig jaar het idee gehad dat het alleen maar groter en groter werd, tenminste zo werd het ons gepresenteerd. (…) Ik merk pas sinds het afgelopen jaar eigenlijk dat er ook vanuit de hoek van wetenschap, de hydrologen, steeds meer twijfel komt of het wel inderdaad zo sterk is. (…) Ik heb het gevoel dat (…) de wetenschap straks inderdaad gaat onderkennen dat het helemaal niet zo'n vaart loopt dan dat er altijd beweerd is" (secretaris LTO-Noord).

Daar waar de Groningse agrariërs het idee hebben dat de dreiging van verzilting wellicht veel groter is dan op dit moment algemeen wordt aangenomen hebben Groningse beleidsmedewerkers het idee dat de dreiging relatief gezien klein is. Zo valt volgens een aantal van hen verzilting op dit moment zelfs nauwelijks een probleem te noemen.

"De studies die er tot nu toe geweest zijn wijzen er niet op dat het een probleem wordt. Andere studies zouden iets anders uit kunnen wijzen" (beleidsmedewerker Groningen). Problemen als bruinrot bijvoorbeeld achten zij vele malen ernstiger. Enkele Groningse beleidsmedewerkers hebben dan ook het idee dat de urgentie mogelijk overdreven wordt, of tenminste nog niet overtuigend is aangetoond. "Mijn indruk is meer dat de urgentie juist eigenlijk de vraag is (…) We spannen ons wel in, terwijl we eigenlijk niet eens zeker weten van doen we niet te veel?" (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Ook de General Manager van HZPC heeft niet het idee dat in vergelijking met andere problemen waar de sector mee kampt verzilting een belangrijke plaats inneemt: "Als je vandaag naar telers toegaat en vraagt 'wat zijn de bedreigingen van onze sector?' Dan worden er een heleboel zaken genoemd, maar dan zal verzilting echt niet zomaar genoemd worden".

Een zeer veel voorkomende verwachting is dat wanneer maar voldoende wordt ingezet op onderzoek verzilting in principe ook in de toekomst geen groot probleem hoeft te worden. Als ingezet blijft worden op onderzoek zal de ontwikkeling oplossingen, zo is de verwachting, de processen van toenemende verzilting moeten kunnen bijhouden. "Wat gebeurt er met bodemdaling, wat gebeurt er met zeespiegelrijzing.(…)Wat gebeurt er eigenlijk op perceelsniveau? (…) Als die puzzelstukjes vallen nu zo langzamerhand een beetje in elkaar. Ik denk dat we in de komende jaren een mooi stuk kennis daarover kunnen verzamelen, voordat het probleem echt urgent wordt, en dat we daar op termijn ook klaar voor zijn" (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Veel agrariërs denken in dezelfde richting, mits maar wordt ingezet op kennisontwikkeling. "Ik denk ook dat die verzilting hier nog wel wat zal meevallen. En als het komt dan speel je er wel op in" (agrariër Groningen). De inzet van onderzoek hangt weer af van de urgentie. "Onderzoek wat je doet, en geld en budget die daarvoor beschikbaar zijn, en de tijd en de energie die je er in steekt hebben altijd te maken met een vorm van urgentie. Een drang. En er zijn veel andere onderwerpen waar wij ook aan werken. Dit is een onderwerp waarmee we iets moeten doen, maar het is niet zo dat je alles op alles zet en zegt van dit is nou hét grote probleem. Er zijn andere grote problemen waar we ook aandacht aan schenken" (General Manager HZPC).

Opvallend is ook dat een aantal beleidsmedewerkers erop wijst dat de perceptie van wat te zout water is relatief is en verschilt per tijd en plaats. "Wat is te zout? Dat is 300 milligram per liter. Dat was dan de norm eerst. Dat blijkt dan nu gewoon veel hoger te liggen. En als je in een ander deel van het land dan is men daar al helemaal aan gewend" (beleidsmedewerker Groningen). Ten opzichte van andere gebieden ligt dat soms juist andersom. Zo gaf een Friese beleidsmedewerker bijvoorbeeld aan dat hetzelfde water in Zuid-Holland als veel te zout wordt ervaren, waar het in het Noorden als heel mooi zoet water zou worden gezien. "Wij zijn wel redelijk gewend aan zout water, maar als je bepaalde delen van Zuid-Holland hebt, daar hebben we teelten die echt extreem veel zoetwater vragen. (…) we hadden het er net even over dat dat 300 milligram per liter is. Als jullie het niet willen, dan willen wij het wel. We hebben het nooit beter voor handen. We zitten altijd rond 600, 800 mg per liter" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Bovendien, zo geven zij aan, kunnen de inzichten in de ziltgevoeligheid nog wel veranderen. "Tegelijkertijd veranderen de inzichten over wat wel of niet kan met chloridengehalte. Daar zit ook nog rek in" (beleidsmedewerker Groningen).

Dit roept de vraag op of verzilting op dit moment dan niet te veel aandacht krijgt. Volgens de meeste agrariërs en beleidsmedewerkers niet, en volgens een enkeling zou de aandacht zelfs moeten toenemen "Binnen het beleid is er te weinig aandacht voor verzilting onder het thema "schoon" (…)

Dat vergt nog wat duwwerk om het ook bij waterkwaliteit in die zin als speerpunt te krijgen" (beleidsmedewerker Wetterskip Fryslân). Daar waar beleidsmedewerkers en agrariërs verschillende ideeën hebben over de aandacht die verzilting zou moeten krijgen, liggen de ideeën van de bestuurders op dit punt dicht bij elkaar. Zij zijn allen van mening dat verzilting op dit moment de aandacht krijgt die het verdiend, zelfs voor hen die verzilting als een relatief klein probleem beschouwen. "Er wordt ook niet te veel op gefocust (…) Nee, het is niet dat ik regelmatig denk van "gut, moet ik daar nu al weer over praten" (DB-lid waterschap Noorderzijlvest). Vooral de lijn van meer onderzoek wordt door hen van harte ondersteund. "Het wordt zeker niet overdreven, want ik hoor te vaak uit de landbouwpraktijk stemmen die ons daar op wijzen. Alleen het is wel goed dat er nog een betere analyse komt van hoe groot is die verzilting, en in hoeverre kun je dus voorspellingen doen voor de toekomst, of dat wel of niet toeneemt, en welke maatregelen je wel of niet zou kunnen nemen om daar iets aan te kunnen doen" (gedeputeerde provincie Groningen).

Dat er binnen de besturen de nodige aandacht is voor verzilting wil echter nog niet zeggen dat iedereen even blij is met de soort aandacht dat verzilting krijgt. Een aantal beleidsmedewerkers en een bestuurder zelf zijn van mening dat verzilting vanuit een te beperkt perspectief wordt benaderd waarbij verzilting te zeer als een bedreiging wordt gezien. "Bestuurders hebben geen koudwatervrees maar zoutwatervrees" (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Zij zouden te veel kijken vanuit het perspectief van de landbouw en ook bij de inrichting van de watersystemen zich te zeer richten op de bediening naar de landbouw. "Het staat zo nu en dan wel op de agenda (…) maar het wordt vooral als een landbouwtechnisch probleem ervaren" (beleidsmedewerker Gronings waterschap). Volgens hen zou er ook meer oog moeten komen voor andere perspectieven, bijvoorbeeld dat van de biodiversiteit. "Als je alles aan de markt overlaat krijg je geen natuur, dus de overheid moet af en toe ook wel ingrijpen om bepaalde dingen een halt toe te roepen ook om bepaalde belangen te waarborgen.(…) Dus wij moeten ook kijken naar biodiversiteit, naar belangen van natuur" (DB-lid Hunze en Aa's). Zij ervaren dat wanneer nu zij vanuit bijvoorbeeld ecologisch oogpunt trachten de discussie te voeren dit op veel weerstand stuit. "Als er iemand komt die zegt vanuit de ecologie wil ik graag water binnenlaten. Dat zal hier niet met gejuich worden ontvangen" (beleidsmedewerker Groningen). Dit wil ook niet zeggen dat zij alleen vanuit de ecologie naar verzilting willen kijken, wel vinden zij dat het vraagstuk vanuit meerdere invalshoeken bekeken zou moeten worden. "Ik zou ook nooit zeggen van 'de landbouw kan wel weg'. Dat is eendimensionaal gedacht. Eendimensionaal denken geeft meestal ook de eenvoudigste oplossing, maar meestal niet de goede. Eendimensionaal vanuit de natuur denken geeft waarschijnlijk ook niet de beste oplossing. Dan komt er iemand die zegt van welke idioot heeft hier alle cultuurhistorie vernietigd. En dan heeft hij ook gelijk" (DB-lid Hunze en Aa's).

Bijlage 1
Overzicht deelnemers

In verband met de toegezegde vertrouwelijkheid van uitspraken gedaan tijdens de interviews en focusgroepen, wordt onderstaand alleen vermeld van welke organisaties een vertegenwoordiger aanwezig was bij welk interview of bij welke focusgroep.

Individuele interviews

Gedeputeerde Provincie Friesland *(2 juni)*

Gedeputeerde Provincie Groningen *(7 juni)*

Bestuurder Wetterskip Fryslân *(7 juni)*

Bestuurder Waterschap Hunze en Aa's *(14 juni)*

Bestuurder Waterschap Noorderzijlvest *(16 juni)*

General Manager Pootgoedhandelshuis HZPC *(28 juni)*

Agrariër verzilte gewassen *(7 juli)*

Focusgroep agrariërs Groningen*(8 september)*

Agrariërs (6)

Focusgroep agrariërs Friesland *(9 september)*

Agrariërs (4)

Secretaris LTO-Noord

Focusgroep beleidsmedewerkers Friesland *(9 september)*

Provincie Friesland (2)

Wetterskip Fryslân (2)

Focusgroep beleidsmedewerkers Groningen *(13 september)*

Provincie Groningen (2)

Waterschap Hunze en Aa's (4)

Waterschap Noorderzijlvest (1)

LNV regio Noord (1)

Bijlage 2
Interviewvragen Bestuurders

1. Korte introductie
    a. Als ik goed geïnformeerd ben heeft u nu … (maanden/jaren) de portefeuille …. Klopt dat?
    b. Heeft u in het algemeen of vanuit uw achtergrond een speciale band met water of landbouw?
2. Waar denkt u aan bij verzilting?
    a. Op welke manier heeft u binnen uw functie met verzilting te maken?
3. Is verzilting een issue wat hier speelt binnen de provincie/ het waterschap?
    a. Is het een issue wat naar uw mening eigenlijk (nog) meer aandacht zou verdienen?
4. Ervaart u verzilting voornamelijk als een bedreiging of als een kans?
    a. Waar ziet u vooral de bedreigingen?
    b. Waar ziet u vooral de kansen?
5. Kunt u beeld schetsen van welke partijen naar uw mening verantwoordelijkheid en/of initiatief zouden moeten nemen?
    a. Welke partijen moeten initiatief nemen om de door uw geschetste kansen te pakken?
    b. Welke partijen moeten verantwoordelijkheid nemen om de door uw geschetste bedreigingen tegen te gaan?
6. Heeft u het idee dat er door bestuurders en beleidsmedewerkers op een andere manier tegen verzilting wordt aangekeken?
    a. Indien ja, waar zitten de verschillen?
    b. Hoe ervaart u deze verschillen?
7. Heeft u het idee dat er door verschillende overheden (collega waterschappen, provincies, gemeenten, nationaal) op een andere manier tegen verzilting wordt aangekeken?
    a. Indien ja, waar zitten de verschillen?
    b. Hoe ervaart u deze verschillen?
8. Welke toekomstige ontwikkelingen kent u of voorziet u betreffende verzilting?
    a. Wie zijn betrokken bij deze ontwikkelingen?
9. Er zijn ruwweg twee reacties op het fenomeen verzilting mogelijk. Men zou kunnen kiezen om het proces van verzilting zoveel mogelijk tegen te gaan (mitigeren) of men kan er voor kiezen verzilting te accepteren en vervolgens te proberen er zo goed mogelijk mee om te gaan (adaptatie). Waar ligt voor u de prioriteit?
    a. Kunt u voorbeelden geven van door u gewenste maatregelen om hieraan te voldoen?
    b. (indien gekozen voor mitigatie) Stel dat tegengaan niet meer lukt, wat voor maatregelen ziet u dan om zo goed mogelijk met verzilting te leven?
10. Indien te tijd het toelaat]Wat voor informatie/kennis is er volgens u nodig om verzilting aan te pakken?
    a. Hoe beoordeelt u de kennisuitwisseling tussen de verschillende overheden?
11. Tot slot, wat is volgens u het meest belangrijke element binnen het verziltingsvraagstuk?
    a. Welke actoren zijn daarbij betrokken?
12. Zijn we iets vergeten?

Bijlage 3
Interviewvragen Pootgoedhandelshuis HZPC

1. Korte introductie
    a. Als ik goed geïnformeerd bent u sinds 2001 General Manager bij HZPC. Klopt dat?
    b. Hoe komt u daar zo terecht?
    c. Heeft u in het algemeen of vanuit uw achtergrond een speciale band met water of landbouw?
2. Waar denkt u aan bij verzilting?
    a. Op welke manier heeft u binnen uw functie met verzilting te maken?
3. Is verzilting een issue wat hier speelt binnen HZPC?
    a. Is het een issue wat naar uw mening eigenlijk (nog) meer aandacht zou verdienen? [Het woord verzilting komt niet voor in "De economische kracht van agrofood in Nederland"]
4. Ervaart u verzilting voornamelijk als een bedreiging of als een kans?
    a. Waar ziet u vooral de bedreigingen?
        i. p. 90: periode 1990-2005 daalde het aardappelareaal met ongeveer 20% + p.95: kwaliteitsverschil met Franse en Schotse pootaardappelen kleiner geworden.
        ii. Heeft dit iets met verzilting te maken?
    b. Waar ziet u vooral de kansen?
5. Kunt u beeld schetsen van welke partijen naar uw mening verantwoordelijkheid en/of initiatief zouden moeten nemen?
    a. Welke partijen moeten initiatief nemen om de door uw geschetste kansen te pakken?
    b. Welke partijen moeten verantwoordelijkheid nemen om de door uw geschetste bedreigingen tegen te gaan?
    c. Welke rol zou HZPC kunnen spelen? [een van de doelstellingen – kweken en R&D]
6. Heeft u het idee dat er door agrariërs en HZPC op een andere manier tegen verzilting wordt aangekeken?
    a. Indien ja, waar zitten de verschillen?
    b. Hoe ervaart u deze verschillen?
7. Heeft u het idee dat er door verschillende overheden (collega waterschappen, provincies, gemeenten, nationaal) op een andere manier tegen verzilting wordt aangekeken?
    a. Indien ja, waar zitten de verschillen?
    b. Hoe ervaart u deze verschillen?
8. Welke toekomstige ontwikkelingen kent u of voorziet u betreffende verzilting?
    a. Wie zijn betrokken bij deze ontwikkelingen?
9. Er zijn ruwweg twee reacties op het fenomeen verzilting mogelijk. Men zou kunnen kiezen om het proces van verzilting zoveel mogelijk tegen te gaan (mitigeren) of men kan er voor kiezen verzilting te accepteren en vervolgens te proberen er zo goed mogelijk mee om te gaan (adaptatie). Waar ligt voor u de prioriteit?
    a. Kunt u voorbeelden geven van door u gewenste maatregelen om hieraan te voldoen?
    b. (indien gekozen voor mitigatie) Stel dat tegengaan niet meer lukt, wat voor maatregelen ziet u dan om zo goed mogelijk met verzilting te leven?
        i. Waterefficiëntie (om doorspoeling mogelijk te maken)
        ii. p.101 – lichte kleigrond – wind van zee – zo is de bladluisdruk een stuk lager en is de pootgoed eerder virusvrij – Bestrijdingsmiddelen?
        iii. Zout resistent - p.102: NL heeft rijke traditie, plus de handelsgeest om nieuwe rassen ook ten gelde te maken.

iv. p. 90: periode 1990-2005 daalde het aardappelareaal met ongeveer 20% + p.95: kwaliteitsverschil met Franse en Schotse pootaardappelen kleiner geworden (HZPC produceert sinds 2000 op bescheiden schaal in Duitsland, Schotland, Polen en Canada) – Productie ergens anders?

10. Indien te tijd het toelaat]Wat voor informatie/kennis is er volgens u nodig om verzilting aan te pakken?
    a. Hoe beoordeelt u de kennisuitwisseling tussen de verschillende overheden?
11. Tot slot, wat is volgens u het meest belangrijke element binnen het verziltingsvraagstuk?
    a. Welke actoren zijn daarbij betrokken?
12. Zijn we iets vergeten?

Bijlage 4
Interviewvragen Agrariër verzilte gewassen

1. Korte introductie
    a. Wat is de precieze locatie van uw bedrijf?
    b. Wat voor soort bedrijf? Landbouw/akkerbouw?
    c. Hoe lang boert u al op die plek?
    d. Hoeveel hectare, hoeveel procent van uw totale areaal, gebruikt u voor zilte landbouw?
    e. U schreef dat u bij toeval in de zilte landbouw bent gerold, hoe is dit gegaan?
    f. Ondervond u voor de overstap schade aan uw gangbare gewassen door verzilting?
    g. Wat is de oorzaak van de verzilting op uw grond?
    h. Krijgt u subsidies voor die zilte landbouw of is dit op dit moment al voor u commercieel interessant?
2. Zilte gewassen
    a. Wat voor zilte gewassen teelt u? (nieuwe of traditionele gewassen)
    b. Waarom heeft u specifiek voor die gewassen gekozen?
    c. Ik las in een artikel met Arjen de Vos dat het "in het vrije veld heel moeilijk is om de zoutconcentratie constant te houden". Deelt u dezelfde ervaring of ervaart u dit zelf niet als een probleem?
    d. Is er voor alle zouttolerante gewassen een constante concentratie nodig?
3. U geeft aan dat u uzelf geen 'zoute' gewassen op grote schaal op een gangbare manier ziet telen.
    a. Kunt u dat toelichten? (Is dit een persoonlijke voorkeur? Is uw grond te weinig verzilt, ziet u geen afzetmarkt of is er nog een andere reden?)
    b. Denkt u dat zilte landbouw op grote schaal economisch rendabel kan worden?
4. Ik las in een artikel dat uw collega-ondernemer Marc van Rijsselberghe op Texel met argwaan wordt gevolgd door de andere agrariërs op het eiland.
    a. Hoe wordt er door uw collega ondernemers naar uw activiteiten op het gebied van zilte landbouw aangekeken?
    b. Hoe kijken zij in algemene zin tegen het vraagstuk van verzilting aan?
    c. Is uw grond meer of minder verzilt dan dat van de buren? Wat is hier de verklaring voor?
5. Ervaart u – gegeven uw kennis en positie - verzilting voornamelijk als een bedreiging of als een kans?
    a. Waar ziet u vooral de bedreigingen?
    b. Waar ziet u vooral de kansen?
6. Er zijn ruwweg twee reacties op het fenomeen verzilting mogelijk. Men zou kunnen kiezen om het proces van verzilting zoveel mogelijk tegen te gaan (mitigeren) of men kan er voor kiezen verzilting te accepteren en vervolgens te proberen er zo goed mogelijk mee om te gaan (adaptatie). Waar ligt voor u de prioriteit?
    a. Kunt u voorbeelden geven van door u gewenste maatregelen om hieraan te voldoen?
    b. (indien gekozen voor mitigatie) Stel dat tegengaan niet meer lukt, wat voor maatregelen ziet u dan om zo goed mogelijk met verzilting te leven?
7. Kunt u beeld schetsen van welke partijen naar uw mening verantwoordelijkheid en/of initiatief zouden moeten nemen?
    a. Welke partijen moeten initiatief nemen om de door uw geschetste kansen te pakken?
    b. Welke partijen moeten verantwoordelijkheid nemen om de door uw geschetste bedreigingen tegen te gaan?

8. Heeft u het idee dat er door verschillende overheden (collega waterschappen, provincies, gemeenten, nationaal) op een andere manier tegen verzilting wordt aangekeken?
    a. Indien ja, waar zitten de verschillen?
    b. Hoe het meest belangrijke element binnen het verziltingsvraagstuk?ervaart u deze verschillen?
9. Welke toekomstige ontwikkelingen kent u of voorziet u betreffende verzilting?
10. Indien te tijd het toelaat]Wat voor informatie/kennis is er volgens u nodig tav verzilting?
11. Tot slot, wat is volgens u
12. Zijn we iets vergeten?

Bijlage 5
Focusgroepvragen Agrariërs

> Woord van welkom gevolgd door uileg over het idee van de focusgroep, verzoek tot opnemen, voorstelronde (allen idem aan de focusgroep met de agrariërs)

Topics:

1. Waar denkt u aan bij verzilting?
2. Is verzilting een issue wat speelt binnen uw bedrijf?
3. Ervaart u verzilting voornamelijk als een bedreiging of als een kans?
4. Waar ziet u vooral de bedreigingen?
5. Waar ziet u vooral de kansen?
6. Kunt u een beeld schetsen van welke partijen naar uw mening verantwoordelijkheid en/of initiatief zouden moeten nemen?
7. Welke partijen moeten initiatief nemen om de door uw geschetste kansen te pakken?
8. Welke partijen moeten verantwoordelijkheid nemen om de door uw geschetste bedreigingen tegen te gaan?
9. Heeft u het idee dat er door de overheid (provincies/ waterschappen) op een andere manier tegen verzilting wordt aangekeken dan het beeld wat hier naar voren komt?
10. Indien ja, waar zitten de verschillen?
11. Hoe ervaart u deze verschillen?
12. Is verzilting een issue wat naar uw mening eigenlijk (nog) meer aandacht zou verdienen?
13. Welke toekomstige ontwikkelingen kent u of voorziet u betreffende verzilting?
14. Er zijn ruwweg twee reacties op het fenomeen verzilting mogelijk. Men zou kunnen kiezen om het proces van verzilting zoveel mogelijk tegen te gaan (mitigeren) of men kan er voor kiezen verzilting te accepteren en vervolgens te proberen er zo goed mogelijk mee om te gaan (adaptatie). Waar ligt voor u de prioriteit?
15. Kunt u voorbeelden geven van door u gewenste maatregelen om hieraan te voldoen?
16. (indien gekozen voor mitigatie) Stel dat tegengaan niet meer lukt, wat voor maatregelen ziet u dan om zo goed mogelijk met verzilting te leven?
17. [Indien te tijd het toelaat]Wat voor informatie/kennis is er volgens u nodig om verzilting aan te pakken?
18. Tot slot, wat is volgens u het meest belangrijke element binnen het verziltingsvraagstuk?

Bijlage 6
Focusgroepvragen Beleidsmedewerkers

> Woord van welkom gevolgd door uileg over het idee van de focusgroep, verzoek tot opnemen, voorstelronde (allen idem aan de focusgroep met de agrariërs)

Topics:

1. Om te beginnen even een hele algemene vraag, die ik aan iedereen heb gesteld en goed is om de neuzen dezelfde op te krijgen: Waar denkt u aan bij verzilting?
2. Welke toekomstige ontwikkelingen kent u of voorziet u betreffende verzilting?
3. Ik wil graag met u een artikel delen wat eind juli in het Agrarisch Dagblad heeft gestaan. Ik hoor graag uw reactie.
4. Ervaart u verzilting voornamelijk als een bedreiging of als een kans?
    a. Waar ziet u vooral de bedreigingen?
    b. Waar ziet u vooral de kansen?
5. Kunt u een beeld schetsen van welke partijen naar uw mening verantwoordelijkheid en/of initiatief zouden moeten nemen?
    a. Welke partijen moeten initiatief nemen om de door uw geschetste kansen te pakken?
    b. Welke partijen moeten verantwoordelijkheid nemen om de door uw geschetste bedreigingen tegen te gaan?
6. Heeft u het idee dat er door bestuurders (provincies/ waterschappen) op een andere manier tegen verzilting wordt aangekeken dan het beeld wat hier naar voren komt?
    a. Indien ja, waar zitten de verschillen?
    b. Hoe ervaart u deze verschillen?
    c. Is verzilting een issue wat naar uw mening eigenlijk (nog) meer aandacht zou verdienen?
7. Er zijn ruwweg twee reacties op het fenomeen verzilting mogelijk. Men zou kunnen kiezen om het proces van verzilting zoveel mogelijk tegen te gaan (mitigeren) of men kan er voor kiezen verzilting te accepteren en vervolgens te proberen er zo goed mogelijk mee om te gaan (adaptatie). Waar ligt voor u de prioriteit?
    a. Kunt u voorbeelden geven van door u gewenste maatregelen om hieraan te voldoen?
    b. (indien gekozen voor mitigatie) Stel dat tegengaan niet meer lukt, wat voor maatregelen ziet u dan om zo goed mogelijk met verzilting te leven?
8. Indien te tijd het toelaat]Wat voor informatie/kennis is er volgens u nodig om verzilting aan te pakken?
9. Tot slot, wat is volgens u het meest belangrijke element binnen het verziltingsvraagstuk?

Bijlage 7
Voorgelegd krantenartikel

150.000 hectare met verzilting bedreigd'
Agrarisch Dagblad: 26 juli 2010

Grote delen van Nederland worden bedreigd met verzilting. Binnen tien jaar zijn er op 150.000 hectare landbouwgrond zilte omstandigheden.

Dat zegt Willem Brandenburg, onderzoeker zilte teelten van het PRI in Wageningen, in een interview met weekblad Boerderij. Oorzaken zijn de stijging van de zeespiegel in combinatie met daling van de bodem; verdroging en infrastructurele projecten. De bedreigde gebieden liggen in de zuidwestelijke delta, het lage midden van Holland en het Noorden.

Sommige teelten zullen het moeilijk krijgen. Dat zijn met name bolgewassen zoals bloembollen en uien. "Hoe slim is het om bloembollen te telen in de Wieringermeer?" Voor aardappelen is het nodig zouttolerantie in te kruisen. Een deel van het bedreigde areaal betreft grasland en dat is redelijk zoutbestendig. Ook komt er mogelijk ruimte voor nieuwe gewassen zoals spelt, nieuwe soorten bieten en zilte groenten zoals zeekool of zeekraal.

Een onderzoeksteam van Wageningen UR maakt een database van zouttolerante planten op basis van de Europese flora. Volgens Brandenburg staan er al 16.000 planten in.